٥/تەموزی/ ١٩١٦دا رایکردە دەرسیم و خۆی لەدەست تورکان دەرباز کرد.

بنکەی سەربازیی سەرکردایەتیی لەشکری سێیەمی تورک لە **پەتەریچەوە**، بۆ شاری ئەرزینجان و لەوێشەوە بەهەڵاتن بۆ ناوچەی **سوشەهر** پاشەکشەی کرد.

بەو شێوەیە رووسەکان لە باکووری ئەرزینجان شۆڕ بوونەوە و بەگەلی **چارداکی**دا هاتبوونە خوارێ و لە ١١ی تەموزی ١٩١٦دا ئەرزینجانیان داگیر کرد.

دەرسیمییەکان ناخۆشی زۆریان لەدەست فێڵی تورکان دیتبوو و دەیانەویست تۆڵەی خۆیان لە تورکان بکەنەوە، لەبەر ئەو هۆیە چەکدارانی خێڵی **ئۆڤاجك** و **گولاپی دەرسیمی**، لەگەڵ **کەماه**-دا رێگەی گەڕانەوەیان لە فرقەی (٢٨-٣٦)ی تورك بڕی و هەردوو لەشکر بەتەواوی بەدیل گیران و ئەفسەرەکان لەناوچوون و سەربازیش پاك لەپاك چەك کران و کەرستەی سەربازییان لێ وەرگیرا، ئینجا ئازاد کران.

ئەنجامی هاوکاری دەرسیمییان
لەگەڵ رووس و ئەرمەندا

سەرکردەیەکی لەشکری ئەرمەنییان، **موراد پاشای گۆڤدینی** لەگەڵ سەرۆکی لەشکری رووس، **(لاهوف)** هاتبووە شاری ئەرزینجان، داوای لە دەرسیمییان دەکرد کە برا ئەرمەنییەکانیان لە دەرکردن و تالان و بەکۆمەڵ کوشتن پاراستبوو، لەگەڵ ئەرمەنییان دەستی یەك بگرن و لە دژی لەشکری تورك شەڕبکەن لەبەر هەندێ:

موستەفا وەفا کوردی خەڵکی دێی کۆروك لە ویلایەتی ئەلازیز، لە هێڵی جەنگی **ئەرزینجانەوە** لەگەڵ تابوورێکی سەربازی خۆی، وەڵامی داخوازی جەنراڵی رووسی دایەوەو چووە هاوکاریی رووسان.

لەوکاتەدا عەلی شێری کۆچکیری هاتبووە ئەرزینجان، سەبارەت بە دامەزراندنی دەزگاکانی کوردستان لەگەڵ رووسەکان گفتوگۆی دەکرد، هەروەها لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی رووس گەڕابۆوە کۆچکیری.

لێرەدا سەرۆکەکانی کورد: عەلی شان و حەیدەریان دیتبوو، خەریك بوون لەبارەی رێك کەوتن بڕیار بدەن و رێگای چالاکیی خۆیان دەست نیشان بکەن.

لەوکاتە وەهیب پاشا سەرۆکی لەشکری سێیەمی تورك، عەلی شان و حەیدەر دەباتە ناو لەشکرو لە ژێر چاودێری دایان دەنێ. بەم جۆرە پەیوەندییان لەگەڵ دەرسیمدا نامێنێ.

عەلی شێر نیازی وابوو لەشکری کۆچکیری و لەشکری دەرسیم پێکەوە، لەشکری تورك بۆ ناوچەکانی سیواس دەربکەن، ئەوجا سەربەخۆیی و ئازادیی کوردستان رابگەیەنن، بەڵام لەم کاتەدا، سەرۆکەکانی کورد لەناو لەشکری تورکاندا دەست بەسەر بوون و چەند سەربازێکی تورك لەناو دەرسیم و کوردستان هێشتا هەر مابوون، ئیتر ئەوە بووە هۆی دواکەوتنی بڕیارەکانی عەلی شێر و جووڵانەوەی لەشکری رووس بەرەو شاری سیواس. ئەوجا عەلی شێر بەناوی نوێنەری کوردەوە لە ئەرزینجان چاوەڕێی کۆتایی پێهاتنی رووداوەکانی دەکرد.

لەو کاتەدا رۆژهەلآت و باشووری زێی فورات کە سەر بەدەرسیم بوو لە ژێر دەستی کوردان–دا بوو، دەرسیمی هەمیشە لەگەڵ ئەرمەنییاندا تەبا بوون، لە پاش گرتنی ئەرزینجان لەلایەن رووسەکانەوە (٢٢٠) چەکداری ئەرمەنی بەیاریدەی خێڵەکانی دەرسیمی لە ئەرزینجانەوە بە چیای مونزوردا بۆ ئۆڤاجك لەوێشەوە بۆ ناو خێڵەکانی کۆچان دەرباز کرابوون، ئەو دەستە سەربازە رووسە– ئەرمەنییەی لەگەڵ خێڵەکانی کۆچ و شەمکاندا بە نهێنی گفتوگۆیان کردبوو، بڕیاری خۆیان سەبارەت چالاکییەکانی داهاتوو، دابوو کە پێکەوە لە دژی تورکان ئەنجامی بدەن، ئەوجا گەڕانەوە ئەرزینجان، لەبەر ئەوە رژێمی تورکیا زۆر شێوا بوو، خۆی لە کوردان دەپاراست، خێڵی ئۆڤاجك فەرمانبەرانی تورکیای لە ناوچەی پلور دەرکرد، رژێمێکی کوردی سەربەخۆی لە ئەرزینجان دامەزراندو دێهاتەکانی دەورو بەری ئەرزینجانی خستە ژێر دەستەلاَتی خۆیەوە. بەو جۆرە لە تورکان جودا بوونەوە. دەرسیمییەکان لەگەڵ سەرلەشکری رووس، لاهوف و سەر لەشکری ئەرمەنی، موراد پاشا پەیمانیان بەست، کە رۆژهەلآت و باشووری زێی فورات لەگەڵ رۆژ هەلآت و رۆژئاوای دەرسیم بەتایبەتی ناوچەی ئۆڤاجك بە یەکەو پارچەیەکی سیاسی بناسرێن و لە ژێر دەستەلآتی کوردستانی سەربەخۆ دابن و بەپێی ئەو پەیمانە رووسەکان دەست درێژی نەکەنە سەر ئەو جێیانەی دیاری

کراون و، بۆ ئەوەی ناوچەکانی کورد و ئەرمەنیش لەیەك جودا بکرێنەوە بڕیار درا نوێنەری ئەرمەنی **کۆرپۆس** لە گوندی **گیر لەڤیك** بۆ وتووێژ کردن لە ناوەڕاستی خێڵی ئەباساندا دابنیشێ.

بەم جۆرە بەڕاستی دەرسیم، دەستەڵاتی رژێمی تورکیای لەسەر شانی خۆی لادابوو، خۆی ئازاد کردبوو. بەداخەوە تیپەکانی حەمیدیە کە لە کوردەکانی باشوور پێکهاتبوون، لە کۆنەوە لەگەڵ تورکاندا هاوکار بوون و شەڕیان لەگەڵ ئەرمەن و رووسەکاندا دەکرد و خۆیان و ماڵ و خێزانیان لە پێناوی تورکاندا لەدەست دا. ئەو لەشکرەی کە بەناوی حەمیدیە لە چەکدارانی کوردی باشوور پێکهاتبوو، شەڕی براکوژییان لەبۆ تورکان دەکرد، لەسەرینی ئەمەوە تووشی کارەسات هاتن و خێڵەکانیش بۆ ناوەڕاستی ئەنەدۆڵ، دەربەدەر بوون بێ ئەوەی رژێمی تورکیا بیانژیێنێ و چ خراپیش بوو لەگەڵیان کرد، چونکە کورد بوون. یاریدەدەری نورەدین پاشا: بەتاڵان کردنی ماڵی ئەو دەربەدەرانە دەستی بە تیجارەت کرد، هەروەها یاریدەری عەلی ئیحسان پاشا، چەرکەس بوو، ئەویش تالآنێکی زۆری بەدەست کەوت و بەچاوی خۆم دیتم (١٨) هەژدە سندووقی گەورەی پڕ شتی بە نرخی لەدەستکەوتووی تالآنی کوردستان، لە پشتی ولآخان بار کردبوو، رەوانەی دەربەندی گەورەی **ئیزمید** کرد، لەبەر ئەوەش لێرەدا باسم لێکرد، بۆ ئەو کەسانەی کە بڕوایان بە دۆستایەتی و پاراستنی تورکان هەیە.

لە پێش کۆتایی ساڵی (١٩١٧)ی زایینددا بەهۆی رووخانی رژێمی رووسیای قەیسەرییەوە[1] لەشکری رووس لەهەر لایەکەوە دەستی بە کشانەوە کرد لە هێڵی شەڕ بەتایبەتی لە ئەرزینجان، لەبەر ئەوە لەشکرانی ئەرمەنیش گۆڕینیان بەسەر دا هات و لەکانوونی ساڵی (١٩١٨)دا جەنرال لاهوف شاری ئەرزینجانی بەجێ هێشت، بەڵام موراد پاشا سەر لەشکری ئەرمەن مایەوەو نیازی وابوو بە چاکی لەگەڵ کوردانددا پێك بێ، بەڵام لەگەڵ عەلی شێر ئەفەندی لەسەر چەند خاڵێکی گرنگ رێك نەکەوت.

بەپێی بۆچوونی بەیاننامەی عەلی شێر ئەفەندی، موراد پاشا تەنها بۆ

---

[1] شۆڕشی ئوکتۆبەر لە رووسیا لە ساڵی ١٩١٧دا بەرپا بوو، بووە هۆی رووخانی رژێمی قەیسەر–وەرگێڕ

ئەرمەنستانی گەورە نەخشەی کێشابوو، بەباشی نەدەزانی کە باسی ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان بکرێ. لەلایەکی دیکەوە موراد پاشا هەوڵی دەدا کە لەگەڵ خێڵەکانی دەرسیمی رۆژهەلاتدا پێك بێ وەکو:

سەرۆکەکانی خێڵی کەچەلان و ولاش زاواکەی من، ئاغا بەگ، حوسێن سەید عەلی ئاغای سەرۆکی خێڵی ئەباسان، سەرۆکەکانی خێڵی لۆلان، محەمەد عەلی و کەکۆ یوسف ئاغا ئەوانە بۆ گفتوگۆ کردن وەك نوێنەری کورد بانگی ئەرزینجان کرابوون.

لێرەدا موراد پاشا نیازی وابوو کۆمەڵەی ئەرمەنی هەموو کەرەستە و پێویستییەکی سەربازی، دابین بکا بەمەرجێ هێزە گرنگەکان لەژێر سەر کردایەتیی خۆی لە دەرسیم دابمەزرێن و هەر خۆی ئازادیی و سەربەخۆیی ئەرمەنستان– کوردستان رابگەیەنێ و کاروباری دەوڵەتیش هەر لەدەستە خۆی بێ. هەر بەم جۆرە چەند مەرجێکی دیکەی گرانی داواکرد، کە بووە هۆی پێکنەهاتن لەگەڵ کوردەکان و گەڕانەوە بۆ دەرسیم.

لەو کاتەدا وەهیب پاشا بۆ لاواندنەوەی کوردان رایگەیاند کە عەلی شێر، لەکاتی خۆی پەنای بردبووە بەر رووسیا، ئێستاکە فەرمانی لێبوردنی بۆ دەرکردووەو لەگەڵ سەرۆك خێڵەکانی ئۆڤاجك لە بنکەی لەشکری سوشەهر چێشتی بۆ کردوون.

بەم جۆرە سەرۆکەکانی خێڵی کۆچکیری عەلی شان و حەیدەر کە لەژێر چاودێریدا بوون لە بنکەی لەشکر ئەوانیش بەردران. بەڵام عەلی شێر باوەڕی بە بەڵێنی وەهیب پاشا نەدەکردو گەڕایەوە ناوچەی ئۆڤاجك و لەوێ مایەوە. بۆ منیش داوێ داندرابۆوە: پێش هەموو شتێ خرامە ژێر فەرمانی لێکۆڵەرەوەی ئاسایش لە کەنگال، لێرەدا لێکۆڵەرەوەی ئاسایش، عەبدولڕەحمان دەستی بە پرسیاران لێ کردم و لەبەر ئەو هۆیانەی خوارێ منی بە خەتابار دانا:

بە پێچەوانەی فەرمانی سەرلەشکر زۆر لە دەرسیم ماومەتەوەو گوایا دەرسیمییان بۆ شۆڕش کردن لە دژی رژێم هان دەدەم.

واتە دەرسیمییان بۆ داواکردنی مافی نیشتمانی و ئازادی و سەربەخۆیی

کوردستان هان دەدەم، بەڵام هەم خێڵەکانی دەرسیم و هەم وەهیب پاشا، داوای بەردانی منیان کردبوو، هەر لەبەر ئەوە منیان بەرداو سەبارەت بە بەربوونی من، جێگری کارگێڕی ئاسایش، یوزباشی یوسوف لە خێڵی ئیزولانی کورد، دەستێکی باڵای لە رزگار بوونمدا هەبوو، لەبەر ئەو هۆیانەی باسمان لێ کرد، رژێمی تورکیا مانەوەی منی لە جێیەکی وەکو کەنگال و لە ناو خێڵەکانی کوردا زۆر بە گرنگ دەزانی. هەر لەبەر ئەو هۆیە رەوانەی ژێر فەرمانی لێکۆڵەرەوەی ئاسایشی ناوچەی گیرەسون کرام.

دامەزرانی دام و دەزگای رژێمی تورکیا لە دەرسیم

(١٣٣٤ کۆچی)

وەك لە پێشدا باسمان کرد سەربازانی رووس دەکشانەوەو ئەرزینجانیان چۆڵ کردو لە هێڵەکانی شەڕی ئەرزرۆم– ئەرزینجان–دا تەنها لەشکری ئەرمەن مابۆوە. ئیدی وەهیب پاشا بەیاریدەی خێڵەکانی ئۆڤاجك نەختێ گێچەڵی بە ئەرمەنەکان دەکرد. لەبەر ئەوەی مەرجەکانی موراد پاشای گۆڤدینی لەگەڵ دەرسیمییان زۆر گران و سەخت بوون، هەوڵدانەکەی بێ سوود بوو، چونکە دەبوایە مەرجی وا دابنێن کە بۆ هەردوولا: کورد و ئەرمەن سوودی نەتەوایەتیی هەبێ. لەگەڵ ئەوەشدا موراد پاشا پەلاماری دێهاتی کوردانی دەدا و بە خراپە لەراست کوردان دەدوا.

لەسۆنگەی ئەمەوە شۆڕشگێڕانی کورد هێزێکی گرنگیان بۆ پاراستنی کوردەکان رەوانەی ئەرزینجان کرد و خۆیان لە سەنگەرەکانی هێڵی جەنگ دامەزراند. بێگومان تورکەکان زۆر بەو کارانە دڵخۆش بوون و بەیارمەتی چەند هێزێکی چەکداری کورد، هێزی ئەرمەنیان دوور خستەوەو لەناوچە نزیکەکان دەریان کردن.

بەڵام ئەرمەنەکان کەزانییان لەشکری تورکیا خۆی بۆ پەلامارو هێرش کردن ساز دەکا، ئەرزینجانیان چۆڵ کردو ئەو دێهاتە کوردانەی لەو دەوروبەرە بوون تاڵان کرد و دانیشتوانەکانیان لەناو برد. ئەو کردەوەیەی ئەرمەنییان، کوردەکانی

زۆر لە دوژمن نزیك خستەوە[1].

هێزەکانی تورکیا شپرزەو لاواز ببوون، دەستیان بەخۆ ڕێکخستنەوە کردبوو لە دژی هێـزی ئەرمەنـەکان. لەوکاتـە عـەلی ئیحسـان پاشای سەرۆکی لەشکری نۆیەم لەناوچەی پالو بوو، ئەفسەرێکی ناو حەسەن لوتفی بۆ دەرسیمی ڕۆژهەڵات ڕەوانە کـرد و ئەفسـەرێکی نـاو خـالدی ڕەوانـەی دەرسـیمی ڕۆژئـاوا کـرد، بـۆ ئـەوەی دەرسـیمییان بـە پـارە رازی بکـەن و لـەجێگای خۆیـاندا لەشـکر دابمەزرێـنن و بەشـداری لـە جـەنگدا بکـەن، و بۆ دەرباز کردنی ئەرزینجان– ئەرزروم و بەشداری کردن لەگەڵ لەشکری کازمە ڕەش پاشادا. هێزێکی گرنگ لە دەرسیمییان کە وایان دەزانـی هێزەکانی ئەرمەن بە لاوازی ماونەتەوە، لە پێشدا زۆر پەلاماری تورکانیان دابوو، ئێستاکە دەیانەوێ دڵـی ڕژێمی عوسمانی ڕازی بکەن و پارەیەکی زۆریشیان بـۆ تـەرخان کـرابوو، لەبـەر ئـەوە زۆریـان لـە لەشـکرانی خێـڵەکایەتی (لەشـکری بەکـرێگیراو) دامـەزران، بـەڵام سـەید ڕەزا بەو هەنگاوە ڕازی نەبوو، پێی خۆشبوو کوردەکـان بـێ لایـەن بمێنـنەوە و بەو شێوەیە زۆر خێڵی دەرسیم بەشدارییان لەو کارە ناڕەوایەدا نەکرد.

لەبـەر ئـەوە سـەر لەشکر خالید هەوڵی دەدا سەید ڕەزا لە خشتە ببا، بەڵام کە بـۆی نەگونجا، چەند پیاوێکی دەرسیمی بۆ ئەرزینجان ڕەوانە کرد، کە لەگەڵ پیاو مـاقووڵانی کـورددا لە ئەرزینجان بچنە لای سەید ڕەزا، بەڵکو ڕازی ببێ و بەشداری شـەڕ بکـا، ئـەوجا پیـاو مـاقووڵانی ئەرزینجان بە تەگبیری خالید بە سەید ڕەزایان گوت، ئەگەر بەیەك حەفتە لەشکری کوردان لە دەرسیمەوە نەگاتە ئەرزینجان ئەوا ئەرمـەن، کوردەکـان لـەناو دەبەن. بەو جۆرە سەید ڕەزا باوەڕی پێکردن و لەگەڵ لەشـکری دەرسـیم بەڕێ کەوت بۆ هاوکاری کردن لەگەڵ کوردی ئەرزینجاندا. بەڵام سەید ڕەزا و دەرسیمی تەنها نیازیان وابوو کوردەکان ڕزگار بکەن نەك دوژمنداریی ئەرمـەنییان بکـەن، بـەڵکو زۆر خێـڵی ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئـاوای دەرسـیم لەگـەڵ ئـەو جووڵانەوەیـەدا نـەبوون، بـەڵام سـەید ڕەزا لەگـەڵ چـەند خێـڵێکی ئۆڤـاجك بـە

[1] کەچـی لـە دواییـدا ئـەم ڕاستییە گۆڕاو تا ئێستا بۆ بەرژەوندیی خۆیان تورکیا و وڵاتانی ئەوروپا، کورد تاوانبار دەکەن و دەڵێن ئەرمەنیان بە کۆمەڵ کوشتووە.

شاخەکانی مونزوردا تێپەڕین ولە(١٣/ شوبات/ ١٣٣٤)ی کۆچیدا ناوەندی ناوچەی شاری ئەرزینجانیان بەشەڕکردن خستە ژێر دەستەلآتی خۆیانەوە.

لەدوای داگیر کردنی ئەرزینجان، سەید رەزا بەرەو ئەرزرۆم بەڕێ کەوت و سەرۆك لەشکری ناسراو بە خالیدە شێت لەگەڵ سەید رەزا–دا بوو، گوتبوویە سەید رەزا گەورەم پێویستە لە پێش کازمە رەش، ئێمە بچینە ناو شاری ئەرزرۆمەوە، بەو جۆرە لەشکری سەید رەزا پێش هەموو کەسێکی دیکە گەیشتە ناو ئەرزروم، لەپاشدا ئەرزرومی بۆ لەشکری کازمە رەش بەجێ هێشت کە بەرەو بەیبورت چوون و خۆشی بە لەشکرەوە گەڕایەوە دەرسیم.

بەم جۆرە تورکەکان سوودیان لە ناکۆکیی نێوان کورد و ئەرمەنەکان وەرگرت، کە ئەو رووداوانە دەنووسمەوە، بەداخەوە لە کانگەی دەروونمەوە هەست بە ئازارێکی زۆر دەکەم و هیوادارم روشنبیرانی کورد و ئەرمەن لەداهاتوودا لەم جۆرە کارەساتانە، خۆیان بپارێزن.

رەوانە کردنی میر لیوا خالید بەگی کوردی بۆ دەرسیم

(١٣٣٥کۆچی)

لەشکری رووس و ئەرمەن، شارەکانی ئەرزینجان و ئەرزرومیان بەجێ هێشت بەلآم لەناوچەکانی دەرسیمدا، لەچەند جێگایەك لەناوەخۆیاندا ناکۆکی پەیدا ببوو، خێڵەکانی ئۆڤاجك کە تێ گەیشتن هەڵخەڵەتاون لەبەر هەندێ پەلاماری ناوچەکانی تورکیان دەدا.

ئەوجا رژێمی تورکیا بەفێڵ خالد جەبرانی سەرکردەی لەشکری خێڵی جەبرانی کوردی، رەوانەی ئەو ناوچەیە کردو دەرسیمی هەڵوێستیان بەرانبەر بە سەرکردەی لەشکرەکە باش بوو و بەبێ هیچ گیروگرفت و رووداوێك لەشکرەکە گەیشتە ئۆڤاجك، تورکەکان سوودیان لەوەش وەرگرت کە هێزەکانیان بەهۆی سەرکردەی لەشکرێکی کوردەوە گەیشتنە ناوچەکانی ئۆڤاجك و هیچ شتێ رووی نەدا. ئەوجا دەستی بە دامەزراندنی فەرمانبەرانی تورك کرد لەناوەڕاستی ناوچەی ئۆڤاجك. بەلآم لەپاش رێکخستنی ناوچەکە، تورکەکان مانەوەی هێزی خالید بەگیان لەناوچەکەدا بەزیاد دەزانی، لەسەرینی ئەمەوە لەگەڵ لەشکری تێکەڵکراو

کشایەوە پاشەوە، بەو جۆرە ناوچەی ئۆڤاجك کەوتە ژێر دەستەڵاتی رژێم و قایمقامی لێ دانرا.

شۆڕشی سەربەخۆیی کوردان لە کۆچکیری

(١٣٣٧ کۆچی)

لە پاش گفتوگۆکردن و ئاگربەس هاتمە ئەستەنبۆڵ و کوڕی موستەفا پاشای کۆچکیریش هاتبووە ئەوێ و هەردووکمان ئەندامی **کۆمەڵەی تەعالی کورد**[1] بووین و لە پێناوی مافی نەتەوایەتیی کورددا تێدەکۆشاین. لەو کاتەدا سەرۆکی **کۆمەڵەی تەعالی کوردستان**، **سەید عەبدولقادر سەید تەها** سەرۆکی ئەنجومەنی شوورای دەوڵەت بوو، هەستی نەتەوەیی گەنجی کورد جۆشی گرتبوو، گەنجەکان لە کۆبونەوەیەکی گەورەدا داوایان کردبوو کە سەربەخۆیی و ئازادیی کوردستان رابگەیەندرێ و لێرە بەدواوە یەك تاکە هێزی بێگانە لە ناو کوردستاندا نەمێنێ.

بەلام سەرۆکی ئەنجومەن، سەید عەبدولقادر ئەو بۆ چوونەی پەسند نەدەکردو دەیگوت لە نیشانە و دروشمی کوردایەتی ناوەشێتەوە لەکاتی[2] نزمیی تورکان گورزیان لێ بوەشێنین، ئێستاکە پێویستە یاریدەیان بدەین.

هەروا سەید عەبدولقادر بۆ ئەوەی لاوی کورد رازی بکات، دەیگوت لە بنەڕەتەوە رژێمی تورکیا رازی بووە کە کوردستانێکی سەربەخۆ و ئازاد دابمەزرێ بەمەرجێ لەباری ئیدارییەوە پەیوەندیی بە پاشایەتیی عوسمانییەوە هەبێ، هەروەها لە بیریشی نەکردبوو کە بڵێ ئەگەر هاتو رژێم فێڵی لێ کردین ئەوا نەتەوەی کورد دەتوانێ بەهێزی بازووی خۆی، مافی نەتەوایەتیی خۆی وەربگرێ.

لەدوای ئەو قسانە پێمانی راگەیاند کە لاوی کورد لە ناو کوردستاندا بڵاوببنەوەو لەچوار چێوەی نەخشەی کۆمەڵەدا خۆیان رێك بخەن، هەروەها گوتی هیچ رازی نابین بەقسەی: (سەرۆك کۆماری ئەمەریکا ولسون کە دەڵێ

---

[1] ئەوە یەکەم کۆمەڵەی کوردیی سیاسی بووە کە لە ئەستانە ساڵی (١٩٠٨) دامەزراوە. بۆ زیاتر زانین بڕوانە: زنار سلوپی قەدری جەمیل پاشا، فی سبیل کوردستان ص ٤١-٣٢٥ و عبدالستار طاهر شریف: الجمعیات و الاحزاب الکوردیە ص ١٩-٢٩. د. اسماعیل شکر

[2] بۆ وەرگرتنی مافی نەتەوایەتی پێویستە سوود لە هەموو دەرفەتێك وەربگیرێ.

ئەرمەنستانێکی گەورە کە زۆربەی شارەکانی کوردستان بگرێتەوە دابمەزرێ، تاوەکو دەگاتە رووباری **کزل ئیرماك** (خالیس)ی و دەشی گوت دەبێ بەپێی پەیمانی سیڤەر سەربەخۆیی و ئازادیی کوردستان بپارێزرێ).

ئەوەی جێگای سەرنجە سەید عەبدولقادر هیچ کاتێ لەیادی نەبووە کە **(کوردستان– ئەرمەنستان)**ێکی سەربەخۆ لە چوار چێوەیەکدا بە وێنەی فەدەراسیون دابمەزرێ و هیچ لێی نزیك نەدەبۆوە، بێجگە لە ئەوەی کە داوای کوردستانێکی سەربەخۆشی نەدەکرد، بەڵام نیازی وابوو ویلایەتێکی کوردی وەکو ویلایەتەکانی دیکەی تورکیا سەر بە دەوڵەتی عوسمانی دابمەزرێ، ئیتر ئەو جۆرە کوردستانەی کە سەید عەبدولقادر دەیویست زۆر لاستیکی بوو، چونکە لەو کاتەدا سیاسییەکانی عوسمانی تووشی نسکۆ هاتبوون، دەیان گوت کوردستانی ئازاد لە ویلایەتێکی دەوڵەتی عوسمانی زێتر نییە، کەواتە سەید عەبدولقادر چ بەزانین و چ بە نەزانین لەناوجەرگەی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستاندا پێناوی بۆ رژێمی تورکیا دەکرد.

لەبەر هەندێ هەردەم لە کۆبوونەوەکاندا دوو بەرەکی پەیدا دەبوو چونکە نیازی زۆربەی زۆری لاوی کورد لەگەڵ هەڵوێستەکانی سەید عەبدولقادر–دا جیاوازیی هەبوو.

کۆمەڵە بە سەرۆکایەتیی سەید عەبدولقادر و ئەندامەکان کۆبۆوە، بەتایبەتی کارگێڕی پۆلیسی ئەستەنبۆڵ ئامیر لیوا خەلیل دەرسیمی، بەشدار بوو لەو کۆبونەوەیەداو بڕیار درا کە هەندێ لە لاوەکان بچنە شارەکانی کوردی رۆژهەڵات و خۆیان رێك بخەن و لەهەر لایەکەوە لقی کۆمەڵە دابمەزرێنن. تا هاوکاری لە نێوان دەرسیم، سیواس، کۆچکیری پتەو ببێ، لەو کاتەدا ئەفسەرێکی دەرسیمی ئێستاکە ــ ناوەکەی ناهێنم ــ لە ئەستەنبۆڵ بوو، بە قایمقامی ناوچەی ئەگین دیاریکراو منیش بۆ ئەوەی لەناو خێڵەکان دابمێنم:

دیاریکرام بە دکتۆری دروستی ئاژەڵ لە ناوچەی زارا، دیڤریگی، کەنگال بەڵام سەبارەت ئەفسەری ناو براو، وەزارەتی جەنگ رازی نەبوو بیکەنە قایمقام و منیش لەمانگی تشرینی یەکەم لە ساڵی (١٩١٨)زاییندا، لە ئەستەنبۆڵ بە ڕێکەوتم و

چوومە ناوەڕاستی ناوچەی کۆچکیرییەوە.

لەوکاتەدا عەلی شان بەگ کوڕی موستەفا پاشای کۆچکیری کارگێڕی شارۆچکەی ئومرانییە بوو لە پێش هەموو شتێك بڕیاردرا عەلی شێری، میرزای مستەفا پاشای سەرۆکی خێڵی کۆچکیری بۆ دەرسیم رەوانە بکرێ و دەست بەدامەزراندنی چەکدارانی شۆڕشی کورد بکات، لەوکاتەدا چەند ئەفسەر و سەربازێکی فرەنسی لە سیواس دیترابوون، کە بەهۆیەوە لاوانی کورد سەربەخۆ جۆشیان گرتبوو، داوای ئازادییان دەکرد.

لە نێوان ناوچەکانی زارا، دیڤرگی، کەنگال و هافیکدا هاتن و چوونم دەکرد و هەروەها لە هەریەك لەو شارۆچکانەی خوارێ:

ئومرانییە، بەپینار، جەلالی، سنجان، هامو، زمارە، لە دۆمورجەی-دا، لقی کۆمەڵەی تەعالی-ی کوردستانمان کردەوەو لەناو خەڵکەکە زۆر بە گەرمی کارمان دەکردو زۆریش پێش کەوتبووین، هەر لەوکاتە عەلی شێر زۆر چالاك بوو و لە دەرسیم و کاروباری کۆمەڵەی رێك دەخست، لەلایەکی دیکەوە لە ئەیلوولی، ١٩١٦ زاینی، ١٣٣٥ کۆچیدا موستەفا کەمال پاشا داوای یاریدەی بۆ رێکخستنی لەشکری خۆی لە پیاوە گەورەکانی ئەرزینجان دەکرد.

موستەفا کەمال پاشا بەڵێنی یاریدەدانی خۆی، لە براگەورە و شێخەکانی کورد وەرگرتبوو، لەو کاتەی بە ئەرزینجان تێپەڕبوو، لە بابەت دامەزراندن و رێکخستنی چەکدارانی کورد لە دەرسیم و کۆچکیری ئاگادار کرابۆوە، لەبەر ئەوەش زۆر بەوریایی بە گەلی چارداکی-دا بەرەو زارا و سیواس تێپەڕیبوو، چونکە لە خۆی دەترسا نەبادا کوردەکان پەلاماری بدەن و بەیارمەتیی رەشید پاشای والی-ی سیواس، من و دۆستەکانی منی بانگ کردە سیواس. بەڵام تەنها عەلی شان بەگ چووە ئەو مێواندارییە و لە قوتابخانەی سوڵتانی، مستەفا کەمالی دیتبوو (هەر چەندە زانیبووی کە ئێمە بۆچی تێدەکۆشین، بەڵام داوای لێ کردبوو کە لە خۆمانی گویَ لێ بێ کە ئێمە چمان دەوێ)

لەبەر ئەوە عەلی شان بەگ پێی گوتبوو: (بەپێی بەندەکانی ویلسنی سەرۆك کۆماری ئەمەریکا، لە شارەکانی رۆژهەڵاتی کوردستاندا تاوەکو رووباری سوو-

کزل– ئێرماك له سیواس، ئەرمەنستانێکی گەورەی تێدا دابمەزرێنن و چاو له مافی نیشتمانی کوردان بپۆشن! هەر بۆیە ئێمەش هەوڵ ئەدەین بە پێی زۆریی سەرژمێری له ناوچەکانی کورددا ئیدارەیەکی سەربەخۆ دابمەزرێنین که پەیوەندیی هەبێ به سوڵتانی عوسمانییەوە).

موستەفا کەمال وەڵامی دابۆوەو گوتی: (بڕیارەکانی ویلسن بەرامبەر بە هەڵوێست و نیازی نەتەوەکانی رۆژهەڵاتی بوونە پارچە پەڕۆیەکی دڕاو و فڕێ دران هەر لەو کاتە داوای لێ کرد بە نوێنەرایەتیی دەرسیم یاریدەی بدات و گوتی: (هەر وەکو بیستوومانە سەرۆکی شوورای دەوڵەت لە ئەستەنبوڵ سەید عەبدولقادر ئاگادارە کەوا خۆمان رێك دەخەین و بنکەی چەکداری دادەمەزرێنین، بەڵام بە داخەوە بۆتە دارێك بە دەستی رژێمی فەرید پاشاو وەك مناڵە ئینگلیزێکی لێهاتوو) هەروەها بەردەوام بوو لە قسەکانی و گوتی: (بروسکەیەکی له کازمە رەش پاشاوە وەرگرتووە کە سیخوڕی ئینگلیزی، نوئێل دێتە مەلاتیا و لەگەڵ هەندێ لە نەوەکانی بەدرخان و جەمیل پاشا کە لەلایەن رژێمی فەرید پاشاوە رەوانە کراون، کۆبوونەوە لەگەڵ والی–ی ئەلازیز دەکەن و هەوڵ دەدەن بەڵکو خێڵەکانی کورد کۆ بکەنەوەو هێرش ببەنە سەر ئەو کۆنگرەیەی لە شاری سیواس دەکرێ) ئەوەشی بە عەلی شان بەگ گوتبوو.

مستەفا کەمال پاش قسەگوتن بە فەرید پاشا و سەید عەبدولقادر ئەوجا گوتی: (کوردستان لەگەڵ رژێمی فەرید پاشادا ناگونجێ، چونکە خۆی لە کۆنگرەی ئەرزرۆمدا هەموو دانیشتوانی کوردستان بەڵێنیان پێ داوە کە یاریدەی بدەن و لەبەر ئەم هۆیە عەلی شان بەگ بە نوێنەری دەرسیم داندراوە).

لەپاش ئەو گفتوگۆیە لەیەك دابڕان، بەڵام هەموو ئەو قسانەی موستەفا کەمال لە راستی بە دوور بوون، چونکە لەپاش شەڕی جیهانی یەکەمدا، هەروەکو سەرۆك کۆماری ئەمەریکی ویلسن پشتیوانی لە ئەرمەنییان دەکرد، ئەوانیش نیازیان وابوو هەر لە ئەدەنەوە تاکو دەگاتە قەفقاسیا لەسەر پارچە زەمینێکی پان و بەرین دەوڵەتی ئەرمەنستان[1] دابمەزرێنن، ئەو پارچە زەمینەش بەزۆری خاکی

---

[1] لەکاتی خۆی سەرۆك کۆماری ئەمەریکا (ویلسون) نیازی وابووە دەوڵەتێکی ئەرمەنی لەسەر خاکی کوردستان

کوردستان دەگرێتەوەو دەیکەن بە ئەرمەنستان. لەبەر ئەوەش لە کۆنگرەی مەسلەتی پاریس بڕیار درا ئەفسەرێکی ئینگلیزی ناو نوئێل بۆ کوردستان رەوانە بکرێ و لەجێگای خۆی لێکۆڵینەوە لەنێوان کورد و ئەرمەندا بکا. لەبەر ئەو هۆیە: لە (ئەیلوولی ١٩١٩)دا نوئێل لە راستی بیرەجیك هاتبووە ناو کوردستان. بەو جۆرە کورد و ئەرمەنی دیتبوون، لە تۆماری سەر ژمێری هەردوو لای کۆڵیبۆوە، هەوڵی دەدا بگاتە ژمارەی راستیی هەردوو لایان، بەڵام کە گەیشتبووە شاری مەلاتیا، هێزی چەکداری موستەفا کەمال رێگەیان پێ نەدابوو، لەبەر ئەوە گەڕابۆوە پاریس.

ئیتر ئەوەیە سیخوڕەکەی موستەفا کەمال پاشا و ناوی ئەفسەرەکەی ئینگلیز، نوئێل کە لەلایەن کۆنگرەی ئاسایشی نێودەوڵەتانەوە بەتایبەتی بۆ چارەکردنی گیروگرفتی نێوان کورد و ئەرمەن رەوانە کرابوو و هیچ پەیوەندییەکی بە سیخوڕییەوە نەبوو.

لەوکاتەدا لەگەڵ **کۆمەڵەی تەعالی-ی کوردستان** لە ئەستەنبوڵ پەیوەندیمان بڕا، ئیتر ناچار بووین هەر لەجێوە خۆمان بۆ هەر چالاکییەك تەرخان بکەین و لە ڕێگای مافی نەتەوایەتیدا تێبکۆشین.

عەلی شان بە نوێنەری ناوچەی سیواس دیاریکرابوو، لەوکاتەدا لەلایەك رێبازی

دابمەزرێنیٚ، لەبەر هەندیٚ شاعیری مەزن حاجی قادری کۆیی لە دیوانەکەیدا کە لەلایەن زانا و شارەزای کوردی خوالێخۆش بوو گیوی موکریانییەوە چاپکراوە لەسەرەتای لاپەڕەی پەنجادا، بەو شیعرەی خواریٚ هەستی دەروونی خۆی بەدەرخستووە:

خاکی جەزیر و بۆتان یانی وڵاتی کوردان
سەد حەیف وسەد مەخابن دەیکەن بە ئەرمەنستان

وە لە جێگایەکی دیکەش هانا دەباتە بەر گەورە و سەرکردەکانی کوردو دەڵیٚ:

کوا والی سەنەندوج بەگزادەیی رەواندز
کوا حاکمانی بابان میری جەزیر وبۆتان

هەروەها لە کۆتایی شیعرەکەدا گەنجی کورد ئاگادار دەکاتەوە لەو رۆژە رەشەی چاوەڕێی کورد وکوردستان دەکا بەو شێوەیە تانی لیٚ دەدا و دەڵیٚ:

حاجی کەسێکە بیٚ کەس بۆ ئێوە قوڕ دەپێویٚ
گویٚ لیٚ دەکەن زەریفە نایکەن بەلاٚ خۆتان

دیوانی حاجی قادری کویی، چاپخانەی کوردستان،هەولێر ١٩٥٢، ل ٥٠ -وەرگێڕ

نەتەوەی تورك و لەلایەكی دیكەشەوە موستەفا كەمال زۆر بە وەستایی فێڵی لە كوردان دەكردو ئەویش ڕێبازی دژ بە نەتەوەی كورد بوو، بەو جۆرە هەندێ لە كوردەكان بە پارە یان بە پایە لە خشتە چووبوون و یاریدەی موستەفا كەمالیان دەدا.

لەبەر ئەوەی پەیوەندیمان لەگەڵ كۆمەڵەدا نەمابوو لەهەموو ناوچەكانی كوردستاندا هەوڵمان دەدا بەپێی پێویستیی نەتەوەیی دەستەی چەكداران لە دەرسیم دابمەزرێنین و رەوانەی لای پێشمەرگەكانیان بكەین لە شاخەكان و لەناو سەنگەراندا بەرەنگاری دوژمن ببنەوە.

لەوكاتە ترسناكەدا عەلی شان لە ئەندامیەتیی نوێنەری شاری سیواس كشایەوەو منیش بەیارمەتیی پۆستەچیی كورد، **كوڕی ئەیان بەگ** و خەڵكی ناوچەی دیڤریگی، خەبەرم بۆ سیواس رەوانە كرد كە لە رژێمی موستەفا كەمال بەشداری ناكەم، چونكە بە ڕاستی زۆر ئومێدمان بە لەشكری خۆمان هەبوو لە دەرسیم.

لەبەر هەندە پێداویستیی پێشمەرگایەتی چوومە دەرسیم، باوكم و سەید رەزام لە دەرسیم دیت، بۆیانم روون كردەوە كە پێویستە هاوكاری لەگەڵ عەلی شێردا بكەن. خێلەكانی ناوچەی ئۆڤاجك بەڵێنیان بە ئێمە دا كە هاوكاریمان دەكەن و ئەوجا گەڕامەوە كۆچكیری.

لەو كاتەدا دەرسیم هەر دەكولا و جۆشی گرتبوو، داوای لە رژێمی ئەنقەرە دەكرد كە دان بە مافی نیشتمانی كورد بنێ، ئەگەرچی نوێنەرە[1] نەزانەكانی كورد، بە رێنوێنی و پەندی رژێمی ئەنقەرە بروسكەیان بۆ **(كۆمەڵەی مەسلەتی دەوڵەتانی گەورە)** كرد بەناوی نەتەوەی كوردەوە كە نایەوێ لە رژێمی توركیا جودا بێتەوە. !

لێرەدا روون دەبێتەوە كە نوێنەرانی كورد لە ئەنجومەنی ئەنقەرە چاویان لە هەبوونی خۆیان و مافی نیشتمانی كورد پۆشیبوو، بەنامەردانە گورزێكی ناڕەوایان

---

[1] لە ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی ئەنقەرەدا (٧٢) نوێنەری كورد هەبوون، هەر گشتیان هاوكارییان لەگەڵ موستەفا كەمال–دا دەكرد. نووسەر

لە ئازادیی نیشتمانیی نەتەوەی کورد دا، ئەوجا بۆ بەتاڵ کردنەوەی ئەو کێشەیە، بە درێژی بەیانێکمان بەناوی دەرسیمییان و بە یاریدەی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان بۆ نوێنەرانی نەتەوە یەکگرتووەکان رەوانەکرد و تێیدا دەڵێین بەپێی فەرمانی رژێمی ئەنقەرە ئەو بروسکە رەوانە کراوەو ئێمە بە درۆی دەخەینەوەو کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆمان دەوێ، بەوجۆرە بۆ نەتەوە یەکگرتووەکانمان رەوانە کرد.

کە لە دەرسیم گەڕامەوە ناوچەی کەنگاڵ، زارا بیستم کە موراد پاشا سەرۆکی خێڵی گینیان دوو زمانیی لەلای قایمقامی زارا لە ئێمە کردووە کە خەریکی دامەزراندنی لەشکری پێشمەرگەین و ئەویش ئاگاداری والی–ی کردبۆوە سەبارەت ئەو کێشەیە، لەبەر ئەو هۆیەی سەرەوە قایمقام چەند پرسیارێکی لێ کردم، کە گوایا لەدژی دەستەی سەرۆکایەتیی موستەفا کەمالم، لەبەر ئەوە زۆر باوەڕمان بە موراد پاشا نەما، چونکە ئەویش یەکێ بوو لەنێوان رێکخراوانی پێشمەرگەی کوردستاندا، بەناچاری دروشمی ناپاکیمان خستە سەر، چونکە جێگای باوەڕ نەبوو و دانیشتوانی خێڵەکەی موراد هەرگیز لێی رازی نەبوون و جوێنیان پێی دەدا لەبەر ئەو دووزمانییەی لەلای قایمقامی زارای کردبوو، لەبەر ئەوە هەردەم گەفیان دەکرد کە بچن سیواس بگرن.

لەنێوان ئەو خێڵانەی بەشدار بوون لەگەڵ لەشکرانی نەتەوەیی کورد، زۆر چەکداری دێهاتی عەلەوی کە بە تورکی قسەیان دەکرد، هەبوون و تفاق و کەرەستەشیان دروست بوو، لەسەرەتای ساڵی (١٣٣٦– ١٩١٧ز) کۆچیدا، لەناوچەی **کانگال** و لە شارۆچکەی **یەللیجە** و لە **تەککەی حوسێن ئەتالی** کۆبوونەوەیەکی گرنگم بەرپا کرد، خێڵەکانی **جانبەگان** و **کورەیشان** و گشت خێڵە کوردەکانی ئەو دەوروبەرە کۆبوونەوەو ئەو کەسانەی لە کۆبوونەوەکەدا بوون هەر گشتیان بەڵێنیان داو سوێندیان خوارد: کە بەپێی پەیمانی سیڤەر بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ، لە ناوچەکانی:

شاری دیار بەکر، شاری ڤان یان وان، شاری بتلیس، شاری ئەلازیز، شاری دەرسیم و کۆچکیری دەستیان داوەتە چەك، چەك دانانێن تا دوا تنۆکەی خوێن و

بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە تێدەکۆشن.

لەو پەیمانەدا بڕیار درا کە لەناوچە نزیکەکانەوە کەرەستەی سەربازی و چەك و تەرەقە کۆبکرێتەوە، بەپێی ئەو هەواڵانەی لە دەرسیمەوە، دەهاتن (٤٥) هەزار کەس بە چەك و کەرەستەوە لە دەرسیمی رۆژئاوا ئامادەن بۆ بەڕێ کەوتن، هەروەها لەشکری دەرسیمی رۆژهەڵاتیش ئامادەیە بۆ بەگەڕ کەوتن.

بێجگە لەو لەشکرانەی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان لەهەموو ناوچەکانی کوردنشیندا دایمەزراندبوو و لەناوچەی شاری ئەلازیز کۆدەبنەوە بۆ جووڵانەوەو بەرێ کەوتن بۆ جێگای دیاری کراو.

لە رۆژهەڵات و باکووری شاری سیواس لەشکرانی کورد کە بە ڕاستی باڵادەست بوون، گەفیان لە ناوچە تورکنشینەکان دەکرد.

لە تەموزی ١٩١٧ زایینی و ١٣٣٦ی کۆچیدا دەستەیەك پێشمەرگە بە سەرۆکایەتیی **مستۆ** لە ناوچەی زارا پەلاماری بنکەی پۆلیسی **گولفا عەلی تورکی** داو هەر هەموویان بەدیل گرتن. لەبەر ئەوە رژێمی تورکیا هیچ شتێکی سەربازیی لەبۆ ناوچەکانی سیواس، ئەرزینجان، کانگال و زارا رەوانە نەدەکرد، چونکە هەردەم لەوانە بوو هێزەکانی کورد دەستی بەسەر دا بگرن. لە ئابی ساڵی (١٣٣٩)ی کۆچیدا، **پاشو** کارگێڕی کۆنی پۆلیس و سەرۆکی خێڵی شادانی ناوچەی رەفاهیە دەستی بە جووڵانەوە کرد و پەلاماری لەشکری تورکیای دا و دەستی بەسەر چەك و کەرەستەی سەربازی کە رژێم بۆ **کوڕوچای** رەوانە کردبوو، گرتبوو، سەربازەکانیشی بەدیل گرتبوو، هەروەها پاشان ناوەڕاستی ناوچەی رەفاهیەی داگیر کردو رایگەیاند کە خۆی سەرۆکی هێزەکانی کوردە لە ناوچەی رەفاهیە و دەوروبەریدا.

لەو کاتە ترسناکەدا والی–ی شاری سیواس، پەیوەندیی بە رژێمی ئەنقەرەوە کرد بۆ ئەوەی لە جێوە، خۆیان ڕێکبخەن و لەشکرانی خۆیان بەهێز بکەن، هەر بەو هۆیەوە سەرۆکی خێڵی کۆچکیری عەلی شان[١] کرا بەجێگری قایمقامی

---

[١] بۆ ئەوەی بەپارە وبە پایە دلێی سەرکردەکانی کورد، لەوان عەلی شان رازی بکا–وەرگێڕ

ناوچەی ڕەفاهیە و براکەشی، حەیدەر[٢] بە کارگێڕی شارۆچکەی ئومرانیە دیاریکرا، ئەوجا بەپێی بارودۆخی گشتی بە پێویستمان دەزانی کە دووبارە بچمەوە دەرسیم، بەلاَم هەندێ لە برادەران بە باشیان دەزانی کە بە جووڵانەوەیەکی سیاسی، سەربەخۆیی کوردستان ڕابگەیەنین. هیوامان وابوو کە لەشکرەکانمان زۆر بە هێز بن و ئەو پێشمەرگانەی لە دەرسیم ئامادەبوون، لە کاتی پێویستدا بە هانامانەوە بێن، لە پاشدا بڕیار درا کە عەلی شان بەگ هەر بەخۆی بچێتە دەرسیم و لەوێوە بەپێی نەخشەی پێویست دەست بە جووڵانەوەی سەربازی بکا لەدژی ڕژێمی تورکیا.

لەوکاتەی ئێمە ئەو فەرمانانەمان پێ گەیشت لە (٢٠/تشرین/١٣٣٦)کۆچی/١٩١٧ زایینیدا، هێزێکی پێشمەرگە ڕێگای لە لەشکری تورکیا گرت کە لەناوچەی **گیرەسونەوە** بۆ ناوچەی **ئەگین** دەچوو و لە دەڤەرەکانی **کامهۆ** و سەر بەناوچەی **کوڕوچای**. بەوجۆرە هەموو سەربازەکان بەدیل گیران و چەك و کەرستەی سەربازی بووە دەست کەوتی کوردان. ئەوجا عەلی شان بەو بەهانەیەی کە جێگری قایمقامی ناوچەی ڕەفاهیەیە لەگەڵ سەد چەکداری خۆی، بە ڕێگای کوڕوچای–کەماه–دا دەچێتە ناوچەی ئۆڤاجك لە دەرسیم، لێرەدا خێڵەکان زۆر بە گەرمی پێشوازی لە عەلی شان دەکەن و بەخۆشی وەریدەگرنەوە، چونکە کانگەی دامەزراندنی لەشکری کورد لە ئۆڤاجك بوو، کوردەکانی ئۆڤاجك عەلی شانیان دەناسی و دەیانزانی کوردپەروەرە. بەو بۆنەی کە هاتبووە لایان دووبارە بەڵێنیان نوێ کردەوەو سوێندیان تازە کردبۆوە کە لە ڕێگای سەربەخۆیی کوردستاندا هەمیشە ژیانیان لەسەر دەست دەبێ.

هەر لەو کاتەدا عەلی شان لەگەڵ سەرۆك خێڵەکان دەچێتە ناوچەی هۆزات و لەگەڵ خێڵەکانی هۆزات و چیمیشکەزەك گفتوگۆ دەکەن و بڕیار دەدەن کە دەست بەکاربن لە ڕێگای مافی نیشتمانی و ئازادیی کوردستاندا، لەو کاتەدا بەپێی نووسین و بڕوانامەی ڕێکخەری لەشکری کورد، عەلی شێر (٤٥) هەزار پێشمەرگەی کورد بەچەك و کەرەستەی دروستەوە لە دەرسیمی ڕۆژئاوا ئامادەبوون،

---

[٢] بۆ ئەوەی بە پارە وبە پایە دڵی سەرکردەکانی کورد، لەوان حەیدەر ڕازی بکا–وەرگێڕ

لەدەرسیمی ڕۆژهەڵاتیشەوە، لەکاتی پێویستدا هێزێکی چاك دەگاتە هاوارمان.

ئیدی نیشتمانپەروەرانی کورد بڕیاریان دا هەر هەنوکە نەتەوەی کورد بەیەك جار ڕابێ و دەست بەشۆڕش بکاو عەلی شانیان دڵنیا کردبۆوە کە لەو پەیمانە پەشیمان نابنەوەو بەپێی ڕەوشتی سەیدەکانی دەرسیم و بەنیازی پەیمانی **زولفەقاری مورتەزای**، سێویان[1] کەرت کردبوو و خواردبوو، ئەگەرچی سەید ڕەزا لەگەڵ ئەو پەیمانەدا نەبوو، بەڵام بە ڕاستی هاوکاریی خێڵەکانی ئۆڤاجکی دەکرد.

لە ئەنجامی پەیمانەکەی هۆزاتدا: بە پێویست زاندرابوو چەند پرسیارێ لە ڕژێمی ئەنقەرە بکرێ و وەڵامیشی لێ داوا بکرێ هەر وەکو:

١- ڕوون کردنەوەی ڕازی بوونی ڕژێمی موستەفا کەمال بە بڕیاری سەربەخۆیی کوردستان، هەروەکو چۆن ڕژێمی سوڵتانی عوسمانی بەڵێنی دابوو بە ئازادیی ناوچەکانی کوردستان.

٢- بەپەلە وەڵام دانەوەی موستەفا کەمال لەبارەی بڕوانامەی ڕژێمەکەی بەرانبەر بەسەربەخۆیی دەزگای ڕێکخراوی کوردستان.

٣- بەپەلە هەموو گیراوەکانی کورد لە زیندانەکانی: ئەلازیز، مەلاتیا، سیواس و ئەرزینجان ئازاد بکرێن.

٤- فەرمانبەرانی تورك، لەو جێگایانە بکشێنەوە کە بەشی زۆری دانیشتوانی کوردن.

٥- هەروەکو زاندراوە هێزەکانی سەربازی کە بۆ ناوچەی کۆچکیری ڕەوانە کراون، بەپەلە بکێشنەوە دواوە.

ئەو پرسیارانەی لەسەرەوە نووسراون لە (١٥/ تشرینی٢ / ١٣٣٦)ی کۆچیدا لە ڕژێمی ئەنقەرە کران.

ئەوجا خوالێخۆشبوو باوکم ئیبراهیم ئەفەندی ئەو تێبینییەی نووسی کە لەکاتی خۆیدا مەچۆ ئاغای سەرۆکی خێڵی ئەباسان چۆن مەرجەکانی سەرەوەی بە پارێزگاری دەرسیم ڕاگەیاندووەو چۆن قسەی لەگەڵ کردووە.

---

[1] جۆرە سوێندخواردن وپەیمانێکە، پیشەی کوردەواریی دەرسیمییە (سوێندی بە شیری ئیمامی عەلی دەخۆن و سێوێك پارچە پارچە دەکەن و هەریەکە پارچەیەکی لێ دەخوا و بەو شێوەیە پەیمان لە ناوەخۆیاندا دەبەستن) کە هاوکاری لەگەڵ یەکدیدا دەکەن.

(ئـەو داخوازییانەمان بە (٢٤) کات ژمێر، نەگەڕێتەوە بەو پەنجانە، پەنجەکانی بۆ درێژ دەکا، چاوەکانت دەر دێنم. بەو شێوەیە گەفی لە پارێزگار کردبوو، لەبەر ئـەو هۆیـە پارێـزگاریش هــەر ئـەو شــەوە هەڵاتــبوو چــووبووە شــاری ئەلازیــز و لەوێشــەوە رووداوەکـەی بـۆ رژێمـی ئەنقـەرە روون کـردبۆوە، لەبەر ئەوەی رژێمی تورکیـا لـە ئەنقـەرە زۆر بەو کارە ترسناکە سەخڵەت ببوو. ئەوجا سیاسەتکارانی تورك دەستیان بە فێڵبازی کرد و لە ئەلازیزەوە دەستەیەك نوێنەریان بۆ دەرسیم رەوانـە کـرد و لـەجیاتی رژێمـی تورکیا بەڵێنیان دابوو کە مافی نیشتمانی کوردان بەجێ دەگەینن، بەڵام کوردەکان رازی نەبوون و دەستەی نوێنەرانیان دەرکردبوو، بـەهۆی ویلایـەتی ئەلازیـزەوە ئـەو بروسـکەیەی لـە خـوارێ نووسـراوە بـۆ رژێمـی ئەنقەرە رەوانە کرا:

بەیارمـەتیی ویلایـەتی ئەلازیز بۆ سەرۆکایەتیی کۆمەڵەی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە

(بـەپێی پەیمانی سیڤەر، پێویستە کوردستانێکی سەربەخۆ لە شارەکانی دیار بەکـر، ئەلازیـز، ڤـان و بتـلیس دابمەزرێ و بەزووترین کات ئەو مەبەستە جێبەجێ بکرێ. بە پێچەوانەوە ئەو مافە بەهێزی چەکداری وەردەگرین).

ئیمزا

سەرۆکەکانی خێڵەساتی دەرسیمی رۆژئاوا

(٢٥/ تشرین٢/ ١٣٣٦)ی کۆچی

تێبینی[١]:

ئەوەش دەقی بروسکەکەیە بە زمانی تورکی:

Elaziz vilayeti vasıtasıyle

Ankara Byk Millet Meclisi Riyasetine

Sevre Muahadesi mucibince, Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde Mstekil bir krdistan teşekl etmesi lazım geliyor, binaenaleh bu teşkil edilmelidir, aksi takirde bu hakkı silah kuvvetile almağa mecbur kalacagımızı beyan cyleriz.

---

[١]) دەقی ئەو بروسکەیەم لەبەر گرنگی و سەنگایی مێژوویی بەتورکی نووسییەوە–وەرگێڕ

Imza

Garbi Dersim Aşair

Ruesası

25 Teşrin Sani 1336

بەلاّم ڕژێمی تورکیا لە ئەنقەرە وەلاّمی ئەو بروسکەیەی بەنووسین نەدایەوە، تەنها بەرێگای والی—ی ئەلازیز بەلێنی دا کە داواکانمان بۆ جێبەجێ دەکا، لەلایەکی دیکەشەوە لە کۆکردنەوەی لەشکر لە سیواس، دیاربوو کە نیازی ڕژێمی تورکیا بەرانبەر بە کوردان باش نییە. سالّ بەرەوپیری زستانێکی سارد دەچوو، بەفر لوتکەی شاخەکانی دەرسیمی گرتبوو، یارمەتیی سەربازی بۆ کۆچکێری ڕەوانە نەدەکراو جوولاّنەوەی سەربازی ڕاوەستابوو هەروەکو دەرسیمی ئاگاداری ئێمەیان دەکرد، بەلّکو لە کۆتایی بەهاردا ئەگەر ڕێگایەکان بکرێنەوەو بەفر ڕێگا بدا، ئەو وەختە ئەگەر شۆڕش دەست پێ بکاتەوە خێلّەکانی پەرچیکان کە لە شاخەکانی:

چیای درێژان، **چیای ئاتمە**، **چیای دیڤریگی**، جێنیش بوون، هەموویان سەر بە ناوچەی ئەرەبگیر و شاری مەلاتیا بوون، هەموو تێکڕا بەلێنیان بە ئێمە دا کە بەشداری لە شۆڕشی نیشتمانیی کورددا دەکەن.

نەخشەی ئێمە لە شۆڕشەکەدا ئەوەبوو:

پێش هەموو شتێ بەیاننامەی ئازادیی کوردستان لە دەرسیم دەرکراو ئالاّی کوردستان لەسەر شاری هۆزات بەرز کرایەوە. هێزەکانی لەشکری پێشمەرگەی نەتەوەی کورد لە ڕاست بە ڕاستی شاری ئەرزینجان، ئەلازیز و مەلاتیا و بەرەو شاری سیواس بەڕێ دەکەوتن و داوایان لە ڕژێمی ئەنقەرە دەکرد کە بە ڕەسمی دان بە ئازادیی کوردستان بنێ و بەم جۆرە تورکیا ڕازی دەبوو، چونکە داواکەمان بە هێزی پێشمەرگەی نەتەوەی کورد دەپارێزرا. لە پاش دابین کردنی هەنگاوی یەکەم بە چاکی، ئەوجا هەموو کوردستان یاریدەی ئێمەیان دەداو هاوکارییان لەگەلّدا کردین. چونکە ڕزگاریی نەتەوەیی و شکاندن و فڕێدانی ملوانکەی بێگانەیی کە لە گەردنمانە، هیواو ئومێدی هەموو کوردێکی ئازادە.

بۆ بەدیهێنانی ئـەو نەخشـەیە: پێویسـتبوو ئێمـە چـاوەڕوانی بەهاری داهاتوو بکـەین، ئەگەرچـی ڕژێمی تورکیا ئاگاداری چالاکیی ئێمە بوون. لەبەر ئەوە بەناوی چەسـپاندنی ئاسـایش دەسـتە سـەربازیان دەنـاردە کۆچکێری، بەڵام لەراستیدا بۆ چـاودێریی جووڵانـەوەی هێـزەکانی ئێمـە بـوون. تورکـەکان لـە لایـەك بـە ڕێگـای سـەربازی و لـە لایـەکی دیکـەوە بـە فێڵـبازی هـەوڵیان دەدا کـوردان لـەناو بـبەن. **مەچۆئاغا و دیاب ئاغا** کران بە نوێنەری دەرسیم و لە هەموو لایەکی کوردستانەوە بڵاوکـراوە کە نوێنەرانی کورد دەچنە ئەنقەرە و سەبارەت بە داخوازییەکانی مافی نیشتمانیی نەتەوەیی کورد گفتوگۆ دەکرێ و بڕیاری لەسەر دەدرێ و بەگشتی جێ بـەجێ دەکـرێ. بـە تایبەتی والی—ی ئەلازیز کە چووبووە ناوچەی پەرتەك بە ناوی موستەفا کەمالەوە روونی کردبۆوە و مەچۆ ئاغای دەرسیمی—ی لە خشتە بردبوو و لەگـەڵ خـۆی بـردبوویە ئەلازیـز، لەوێشـەوە بـۆ ئەنقـەرەو گەیاندبوویە موستەفا کەمال. دیاب ئاغاش کە مەچۆ ئاغای بەو شێوەیە دیت، پشتی لە مافی نیشتمانیی خـۆی کـردو، چـووە دوای پارەوپایـە و کەوتـە دوای موسـتەفا کەمال و بەو جۆرە چەند کوردی دیکەی لە خشتە بردبوو وەکو: **موستەفا دەرسیمی—ی سەرۆکی لقی سـەربازیی ئەنقـەرە. ئەحمەد رامیز کانگۆ دەرسیمی، سەرۆك لەشکری خانەنشین، لـە خێـڵی کـەرەبال و دانیشـتووی ناوچـەی ئەزیـزیە و سـەر بـە شـاری سـیواس. ئەفسـەرێکی کـورد، حەسـەن خەیـری بە نوێنەری دەرسیم دەست نیشانی کردن و** بـە پەلـە لـە نێـوان ناوچـەکانی دەرسـیمدا بـڵاوی کـردەوە. بـەو جۆرە بووە هۆی دواخسـتنی هەڵگیرسـاندنی ئاگـری شۆڕشی کورد لە دەرسیم.لەبەر هەندێ خەڵکی دەرسیم گشـتیان پەسـت و دڵگـیر بوون، لەو جۆرە نوێنەرانە کە لە پێناوی پارەو پایـە، پشـتیان لـە مـافی ڕەوای نیشتمانیی کورد کرد، بەڵام زۆر بە گرانیش لە بن ئەو ئەرکەی سەر شانیان دەرچووبوون.

دەرسـیم بـە ڕاسـتی ئـازاد بـوو چـونکە سـەید رەزا بـەناوی کوردسـتانەوە دەسـەڵاتی گرتـبووە دەسـتە خۆی و سەر پەرشتیی دەکرد. لە کۆبوونەوەکاندا بۆ خەڵکەکـەی ڕوون کـردبۆوە، کـەوا، نوێنەرانی کورد لەگەڵ ڕژێمی ئەنقەرە دەستی خۆیان تێکەڵ کردووەو تەنها نیازیان پارەو پایەو پشتیان لەمافی نیشتمانیی کورد

و کوردستان کردووە.

هەرچەندە نوێنەرانی کورد نامەیان دەنووسی بۆ سەید ڕەزا، گوایا لەگەڵ ڕژێمی موستەفا کەمالدا پێك هاتوون بۆ ئەوەی، مافی نیشتمانی بە خۆشی لە تورکان وەربگرن. بەلاّم پاکانەیان بۆ کردەوە خراپەکەی خۆیان دەکرد، چونکە ئاگایان لەخۆیان نەبوو چۆن کەوتبوونە داوی فێڵبازیی تورکانەوە.

موستەفا کەمال هەر بەو جۆرەش دەیویست عەلی شان بخاتە ژێر دەستی خۆی و بەرێگای نوێنەرانی دەرسیم، دەینارده دوای کە بەناوی نوێنەری سیواسەوە بچێتە ئەنقەرە. خۆ ئەگەر دەشیەوێ بە هەر پلەیەکی فەرمانبەر دەڵێ دایدەمەزرێنێ، بەس لە دەرسیم بێتە دەرێ و بە پێی ئارەزووی نوێنەرانی کوردی دەرسیمی، پارێزگارێکی کورد ڕەوانەی دەرسیم دەکا.

لەبەر ئەوە عەلی شان وەلاّمی داوە کە لەو کاتەدا لەبەر نەخۆشی ناتوانێ بەڕێ بکەوێ و هەر لەو سەردەمەدا سەید رەزا بە هێزێکی پێشمەرگەی گەورەوە، دەرسیمی داگیر کردو بروسکەی بۆ موستەفا کەمال ڕەوانە کردبوو تێیدا گوتبووی:

((ئەو کەسانەی بەناوی دەرسیمەوە کراونەتە نوێنەر و لە ئەنقەرە دادەنیشن، بە هیچ جۆرێ مافی ئەوەیان نییە نوێنەراتیی دەرسیم بکەن. چونکە دەرسیم مافی ئازادیی نیشتمانی دەوێ و ئەو داخوازییەش پێویستە ڕژێمی ئەنقەرە بەڕاستی بزانێ و بەڕەسمی دانی پێدا بنێ و رایبگەیەنێ. ئەوجا کوردستان دەتوانێ بە شێوەی کۆنفەدەراسیۆن لەگەڵ ڕژێمی تورکیادا گفتوگۆ بکا)). بەو جۆرە ئەو داخوازییانەی دەرسیمییان، بووە هۆی تێبینی لە لایەن نوێنەرانی کوردەوە لە ئەنقەرە.

لەو کاتە من بە بەهانەی خوا لێخۆشبووی باوکمەوە، بەردەوام لە هاتن و چووندا بووم بۆ لای سەید ڕەزا و پڕۆپاگەندەیەکی زۆرم لەنێوان خێڵەکانی زارا – کانگال و ناوچەی دیڤریگیدا دەکرد، بۆ ئەوەی لەسەر داخوازی کردنی مافی نیشتمانیی کورد سوور بن.

لەو کاتەدا موستەفا کەمال، سەبارەت بە من نووسراوێکی نهێنیی لە

ئەستەنبولْ پیْ گەیشتبوو، ئەویش ناردبوویە لای ڕەشید پاشای والی–ی سیواس، هەروەها فەرمانی گرتنی منیشی دابوو. لەو نووسراوەدا گوایا بەیاریدەی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان لە ئەستەنبۆڵ چەکم داوەتە (١٢٠٠) کرێکاری کورد کەلە کارگەی –بالیی کاریان دەکرد. لەبەر ئەوە بە کوردێکی خراپ ناسرابووم چونکە لە ناوچەی سیواس و دەرسیم بۆ ئازادیی کورد هەوڵم دەدا و لە دژی لەشکری تورکیا دەجووڵامەوە.

لەبەر هەندیْ ڕەشید پاشا فەرمانی گرتنی منی ڕەوانەی لای قایمقامی دیڤریگی کردبوو، منیش لەو کردەوانە ئاگادار بووم، لەبەر ئەوە فەرمانبەرایەتیی خۆم بەجیْ هێشت و بە ئاشکرا چوومە ڕیزی شۆڕشگێڕانی پێشمەرگەی کوردستانەوە.

سەرکەوتنی هێزەکانی کورد لە دەرسیم، هەموو خێڵەکانی ناوچەی سیواسی بەمنیشەوە بە جارێکی هێنابوونە جۆش و لە هەر لایەکەوە ڕۆڵەی کورد بەخۆی سەردار بوو.

بۆ ئەوەی دەستەلاتی کورد شێوەیەکی ڕاست وەربگریْ، خەڵکیش پێویستی هەبوو خۆی دابمەزرێنیْ و بە پەلە خۆی ڕێك دەخست، لەو کاتەدا خێڵی جانبەگان لەناوچەکانی سیواس، کانگال و دیڤریگی لە ڕێگای نێوشاخەکانی دومورجە دەستی بەسەر پۆستەی تورکیدا گرت و کارگێڕی پۆستە موستەفا ئەیان کە لە تورکەکانی دیڤریگی بوو لەناوبردرا و لە ڕۆژی (٢٠/ کانوونی ١/ ١٣٣٦) کۆچی ١٩١٧ زاییندا. لەوکاتە من لە ناوەڕاستی ناوچەی دیڤریگی بووم. ڕژێم لە من بەهەنجەت بوو، لەبەر ئەوە هەر ئەو دەمە بەناوی ئەو ڕووداوەوە منیان دەست بەسەر کرد. لە لێپرسینەوەشدا گوایا من جوێنم بە کوڕی ئەیانی کارگێڕی پۆستە تورکە کوژراوەکە داوە ئیتر بەو فێڵە سندمیان[1] خستە پێم، هەر وەك پیشەی تورك خۆیان، زۆر ڕۆڵەی کوردی دیکەی وەك من خرابوونە زیندانەکە و بە سانایی تێگەیشتین کە نیازیان لەگەڵ ئێمە خراپە، لەبەر ئەوە بڕیارمان دا دیواری زیندانەکە کون بکەین، ئەو شەوەی بەتەمابووین هەڵبێین، لەو کاتەدا نووسەری

---

[1] پارچە زنجیرەکە (٧٠)سم درێژدەبیْ و هەر دوو سەرەکەی ئالقە ئاسنی پێوەیە، بەتایبەتی شەوان لە هەردوو دەستی ئەسپ دەکریْ بۆ ئەوەی ئەگەر بەر ببیْ نەتوانیْ هەڵبیْ – وەرگێڕ

دادگا موستەفا کارگێڕی پۆلیس و قایمقام لێمان بە ژووریٚ کەوتن. لە زیندان بە ناوی لێکۆڵینەوە، فەلاقە[٢] یان لە ملی ئێمە، ڕۆڵەکانی کورد کرد، بەڵام سووچی خۆمان بوو کە خەبەری کون کردنی دیوارەکە گەیشتبووە دەریٚ، چونکە تورکێکی خەڵکی دیڤریگی لەگەڵ ئێمە گیرا بوو، هەر ئەویش ئاگاداری کردەوەی ئێمە بوو، ئاگاداری پۆلیسی کردبۆوە کە دیوارمان کون کردووە.

بەو هۆیەوە زنجیریان لە ملی ئێمە کرد کە زۆر دڵم پیٚ دەگوشرا، لەوانەیە ئەو کاتە لە مەڕ مافی نیشتمانیی کوردەوە زۆر بە ناشیرینییەوە دوابم، لەبەر هەندیٚ، نووسەری دادگا موستەفا لە من نزیك کەوتەوەو بە خۆشەویستییەکی لە دەروونەوە، منی لە باوەشی خۆی گرت و ئەمنی ماچ کرد. هەروەها لە بن گوێم بە نزمی گوتی بەندەش کوردم، ئیتر بەسەر سوڕمانەوە گویٚ بیستی بووم و هەستی دەروونی ئەو کوردە دڵسۆزە وای لێکردم تەریق ببمەوە.

بەندەش کوردم

خۆزیا ئەو قسەیە هەمیشە، لە دەروونی هەموو کوردێکدا دەنگی دابایەوە، کە تاکو ئێستا خزمەتی ڕژێمی ئەو تورکە دەکا کە فەرمانی لەناو بردنی نەتەوەی کوردی داوە..!

دەرسیم لە گیرانی من ئاگادار کراو، سەید ڕەزا داوای لە موستەفا کەمال کردبوو یان بەرم بدا، یاخود بە هێزێکی گەورەوە هەڵمەت دەباتە سەر شاری سیواس. لەبەر ئەوەی موستەفا کەمال بروسکەی بۆ ڕەشیدی والی–ی سیواس ڕەوانە کرد کە بە پەلە بەرم بدا. ئیتر بۆ ئەوەی بیخاتە شێوەیەکی ڕەسمییەوە، بە بڕیاری ئەنجومەنی سیواس بە پەلە ئازاد کرام.

ڕەشیدی والی–ی سیواس، بە زۆری منی بۆ سیواس بانگ کرد و چێشتی بۆ کردبووم. لەو کاتەدا ڕۆژنامەی تورکی، یەرلی کە لە سیواس دەردەچوو ناوی منی بە سەرۆکی چەتەی جیهانگری کورد بلاّودەکردەوە.

لەبەر ئەو هۆیانە والی رشید بە ناوی موستەفا کەمالەوە بانگی منی کردو

---

[٢] جۆرە ئالقەیەکی بە زنجیرە وەك خەناوکە وایە، بە تایبەتی لە ملیدیلان دەکریٚ – وەرگێڕ

فـەرمانێکی لـە ئەسـتەنبۆڵ پێ گەیشت بوو بۆ منی روون کردەوەو پێمی گوت کە دامـەزراندنی لەشـکری کـورد لـەم کاتـەدا پێویسـت ناکا. وادیارە دەیانەوێ کە من هـەوڵ بدەم، دەرسیمییان ڕازی بکەم کە لەگەڵ ڕژێمی تورکاندا نیازیان باش بێ و هاوکاری بکەن.

والی: بـۆ ئـەوەی مـن پتر لە خشتەببا، نەخشەیەکی دەرهێناو لەسەر نەخشەکە خـاکی سوڵتانی عوسمانی، بە من پیشان دا و گوتی: ((**وەزیری دەرەوەی ئینگلیز بۆید کۆرك گوتوویـەتی کـە تورکیا لە نەخشەی جیهاندا ماکێکی ڕەشەو پێویستە ئـەو ماکـە بـە چەقۆ بڕنین و فڕێی دەین.**)) ئەوجا سەری خۆشی لەگەڵ ئەو قسانە بـاداو گوتـی پێویسـتە لـەو کاتە ناسکەدا ئێمەش یاریدەی ڕژێم بدەین، تاوەکو لە دەسـت بێگانە ڕزگارمان دەبێ، بێ گومان هەینێکە ڕژێمی تورکیا مافی نیشتمانیی کورد دەدا. ئیتر بەو جۆرە والی بە فێڵ و نەزاکەت قسەکانی خۆی تەواوکرد.

بـەو جـۆرە هـەوڵی دەدا پێـم بکێشـێتەوەو بمخاتـە داوی خۆیـەوە، چـونکە فێڵبازێکی بـێ هاوتـا بـوو، هـەر لەبەر ئەو هۆیەوە، بە فەرمانی موستەفا کەمال و بـەپێی یاسـای جێنشـین کـردنی خێڵەکان، گوندێك بەمن دەدرێ و بۆ یاریدەدەری کارگێڕی دامەزراندن بەڕێوەبەری– ئیسکان دەنووسرێ کە گوندەکە بەناوی منەوە بکـرێ، دێیەکـەش ناوی سولەیمانیە بوو لە کوڕانی **فەرتەللی** بۆ خەزینە گەڕابۆوە، لە ناوچەی **کۆچهیسار** و لە شاری سیواس بوو.

بـەو شـێوەیە والی ڕەشـید بروسکەی بەناوی منەوە بۆ موستەفا کەمال کرد کە سوپاسی دەکەم سەبارەت بە بەربوونم و بۆ ئەو گوندەی خەڵاتی منی کردووە. بە مـەرجێ بـە دەرسـیمییان ڕا بگەیـەنم کـە چۆن لە لایەن سەرۆك کۆماری تورکیاوە ڕێزم لێ گیراوە.

((ئـەوجا بـەو شێوەیە دێی سولەیمانیە لە بنکەی تاپۆ بەناوی منەوە نووسرا، بـەڵام ئـەو بەرتیـلە هـەنگاوێك مـنی لـە ڕێگـای ئامـانجی نیشـتمانی لانەدا. چونکە دەمـزانی ڕۆڵـەی هـەر نەتەوەیـەك ئەگـەر بێتو خاوەنی وڵاتی خۆی نەبێ هەر کات دوژمن دەتوانێ قۆچانی لێ وەربگرێتەوە)).

گوندەکـە لـە نـاو خێـڵی کورمەشـان بـوو لەبـەر ئەوەی دەمتوانی بە هاوکاریی

دانیشتوانی خێڵەکە پتر لە ناوچەکان بگەڕێم و تێبکۆشم و فرمێسکی خۆشیمان لە چاوان دەباری کە دەمان دیت هێزەکانی لەشکری پێشمەرگەی کوردستان لە ڕۆژهەلاّت و باکووری شاری سیواس بە سەربەستی دەجوولاّنەوەو ناوچەکەیان خستبووە ژێر دەستەلاّتی خۆیانەوە. هەموو دەم دەمانتوانی بە ئاسانی پێشمەرگە کۆبکەینەوەو ڕێکیان بخەین، بەڵکو ئەو کوردانەی لەو ناوانەدا زۆر لەمەو پێش لێرە جێنیشببوون و ببوونە تورك، ئێستاکە هەر بەخۆو بەچەکەوە بەشداری لە ڕیزەکانی لەشکرانی پێشمەرگەی کوردستاندا دەکەن.

سەرلەشکری کۆچکیری، سەرۆك صادق لە ناو لەشکری تورکیا هاتبووە ڕیزی پێشمەرگایەتی، ئیتر سەرپەرشتیی سەربازی و جوولاّنەوەی هێزەکانی ئەو ناوچەیە بە فەرمانی ئەو دەکراو هاتن و چوون لە نێوان دەرسیم و خێڵەکاندا بە ئاگاداری و سەرپەرشتیی من دەکرا. بەم جۆرە کاروباری گشتی هەروەکو دەمانەویست ڕاستە ڕێ ببوو. ئەوجا چاوەڕێی بەهار بووین بەڵکو شاخە بەرزەکانی دەرسیم ڕێگامان بدەن و بەئاواتی گزەنگی ئەو ڕۆژە بووین کە تێیدا مافە ڕەوا هەرە بەرزەکانی نیشتمانیی کورد بە دەست و بازووی خۆمان و بە زەبری چەك وەربگرین.

سروودی پێشمەرگەی کورد لە گشتی دێهات و ماڵەکاندا بلاّوببۆوە، کیژ و کوڕ تێکڕا لە خۆشیی سەربەستی و ئازادی، گۆرانییان دەگوت، وشەکان وەك ئاوی زەمزەم لە لێوانیان دەهاتنە دەرێ. بەو جۆرە ئاوازی خوێندنی سروودی کوردی لەگەڵ هەر هێرشێکی چەکدارانی ئێمە دەیان کرد بۆ سەر سوپاکانی تورك و ناوچەکانیان، دەنگی لە لوتکەی شاخە بەرزەکانی کوردستان دەداوەو پیاو پێی سەر بەرز دەبوو.

لەو کاتەدا لەشکری پۆلیسی شاری سیواس، فەرمانی پێ درابوو کە بۆ ناوچەی زارا بەڕێبکەوێ، بەلاّم عەگیدی کورد، حوسەین ئاغا لەگەڵ چەکدارانی خێڵی شادان لە جێگایەکدا کە پێی دەڵێن کایەو لە نزیك شارۆچکەی کەرەجە ئۆرەن، لەشکری پۆلیسیان گەمارۆ داو هەر هەموویان بە دیل گیران و چەك و کەرستەی سەربازییان بە دەست کەوت و پۆلیسەکانیان سەربەست کرد. ئیتر ئەو ڕووداوە

بووە هۆی ترسێكی زۆر گەورە لە سیواس. لەبەر ئەوەی سەركردەی لەشكری سیواس هەندێ لە هێزەكانی خۆی رەوانەی ناوچەی زارا كرد.

لێرەشدا دەڵێم ئەمینی سەرۆكی ئەندازیارانی سیواس لەگەڵ ڕۆشنبیرێكی كورد ــ ناوی ناهێنم ــ لە كەناری شاری سیواس پێكەوە كۆ بووینەوە. بۆ یاریدەدان بۆ بەدەست هێنانی مافی نیشتمانی ئاگاداری منیان كردەوە لە بابەت وشە نەهێنییەكانی موستەفا كەمال كە بۆ والی ڕەشیدی ڕەوانە كردبوو، زۆریش پێویست بوو ئێمە ڕێزی ئەو گەنجانە بگرین، كە بە یارمەتیی ئەوانە زانیارییەكی زۆرمان لە بابەت هێزەكان و كردەوەكانی دوژمن بۆ دەهات.

لەبەر ئەوەی كە وەك بەڕێوەبەرو كادیری جووڵانەوەی لەشكری بەرگریی كورد ناسرا بووم، نەم دەتوانی بچمە ناو شاری سیواسەوە، بەڵام لە ناوچەكانی كانگال، كۆچ هیسار، دیڤریگی–دا پێویست بوو بچمە سەركردایەتیی لەشكر.

لە جەنگی جیهانی یەكەمدا عەزیز كوردی بتلیسی بە دەربەدەری لە سیواس جێنشین ببوو. بە پێی ئەو فەرمانەی لە ڕژێمی توركیا وەری گرتبوو، هاتبووە ناوچەی جەلالی و هەوڵی دەدا جووڵانەوەی پێشمەرگەكانی كورد تێك بدا. ئیدی بۆ ئەمە دەستەیەك چەكدار بۆسەركوت كردنەوەی ئەو بەدبەختە ڕەوانە كرا، ئەویش كە زانیبووی چاودێریی دەكەن هەڵات و چووبووە سیواس و دەرباز ببوو. لە پاش ئەوەی بۆمان ڕوون بۆوە كە دوژمن هەموو جۆرە ڕێگایەكی خراپە دەگرێتە بەر. ئەوجا چەكدارانی ئێمەش دەستیان كرد بە پەلامار دانی لەشكری دوژمن. لەبەر هەندێ ڕژێمی سیواس داوای یاریدەی سەربازیی لە ئەنقەرە كردبوو.

لەسەر ئەو داوایە سەر لەشكر خالیس مەلاتیایی لە (١٨/ كانوونی ١ / ١٣٣٧) كۆچی/ ١٩١٨ زاینیدا فرقەی شەشی سوارە كەلە سیواس چاوەڕێ بوو لەگەڵ چەند تفەنگێكی خۆش – ئاوێژ و چەند تۆپێكەوە بە ناوی ئەرزینجان، ڕەوانەی ناوچەی زارا كرد، بەڵام ئەو لەشكرە هەر گشتی لە ڕێگا بە دیل گیراو چ چەك و كەرەستەی سەربازیش بووە دەست كەوتی هێزەكانی كورد.

ئەوجا رژێم بە هاوكاریی حەیدەر ئاغا كارگێڕی شارۆچكەی ئۆمرانیە هەوڵی دا چەك و كەرستەی سەربازی لەشكرە شكاوەكە وەربگرێتەوە، بەڵام هیچ سوودی

نـەبوو لەبـەر ئـەوە، حەیدەر ئاغا لە کارگێڕی دەرکراو سەر لەشکر خالیس لە (١٥ /شـوبات / ١٣٣٣) کۆچـیدا فـەرمانی داگـیر کـردنی ئومـرانیەی دا. بـەو شـێوەیە خـالیس دەسـتی بەسـەر ئۆمـرانیە–دا گـرت و رایگـەیاند کە پاش حەسانەوەیەکی کـەم بەرەو شاری ئەرزینجان دەڕوا. بەڵام ئێمە دەمانزانی کە خالیس فێڵێکی لەبن سـەرە لەبـەر ئـەوە بـە پەلە ئاگاداری دەرسیم کرایەوە، ئەوانیش وەڵامی ئێمەیان داوە کـە بـە پێـی توانـا خۆمان ڕابگرین، چونکە جووڵانەوەی سەربازی لە بەهاریٚ دەست پیٚ دەکاو ئێستاکە بەفر ڕێگای جووڵانەوەی لەشکر نادا.

به ڕاستی خێڵەکانیکۆچکیری دانەدەکاسان، چونکە لەو بڕوایەدا بوون، کە هەر خۆیـان بەتەنیا دەتوانن ئازادی و مافی نیشتمانیی کورد وەربگرن، لەبەر ئەوە زۆر بـە پەلـە بـوون، بۆ ئـەوەی سـەر لەشکر خالیس بتوانیٚ لە ئۆمرانیە دەست بەکار بکـا، بـە پێـی فـەرمانی نەهێـنی کەلـە موسـتەفا کەمالـەوە هاتبوو، داوای کردبوو سـەرۆکی خێـڵەکان کـۆ بکاتـەوە وەکـو: **حـەیدەر، عیـزەت، مەحمود، عەزەمەت، محەمـەد و تـاکی** و ئاگاداریـان بکاتـەوە سـەبارەت بـەدی هێنانی مافی نیشتمانیی کوردەوە. ئەگەر چی لەلای ئێمەش ئاشکرابوو کە هەر هەموو بەڵێنەکانیان درۆیەو ڕاستییان تێدانییە. بەڵام ئێمەش پێویستیمان بە چاوەڕێکردنی بەهار هەبوو تاکو بتوانین دەست بە پەلاماردانی دوژمن بکەین.

لەشـکری تـورك بەنـزیك بوونـەوەی بـەهار نەخشـەی خـۆی بـە پێش دەخست، وەکـو دڕنـدە ددانـی خـۆی لێمـان دەقرساندو پەردەی شەرمی لەسەر چاوی خۆی لادابـوو، لـەو بارەشـەوە ئاگـاداری ئێمـەیان کـردبوو، لـە پێـش هـەموو شـتیٚ پێشـمەرگەکانی کورد بە بیٚ مەرج و پەیمان چەك دانێن، یاخود هەموو دێهاتەکانی کورد کوێر دەکەنەوە، بەم جۆرە تورکان گەفیان لیٚ دەکردین.

یـەك لـە دوای یـەك کۆبوونـەوە دەکـراو کوردەکـان زۆر بە پەلە بوون و داوایان دەکـرد کـە دەسـت بە جیٚ لەشکری کورد هێرش بباتە سەر دوژمن، ولە (٤/مارت/ ١٣٣٧) کۆچـیدا خالیسـی سەر لەشکری تورك چەند لاوێکی کوردی لە شارۆچکەی ئومرانیە دەست بەسەر کردو لە ژێرچاودێریی دەستەیەك سەربازی خۆی، ڕەوانەی ناوچـەی زارای کـردبوون، بـەو شـێوەیە ئـازایی خـۆی نیشـانی خەڵکەکـە دابـوو،

لەبەرئـەوەی هێـزەکانی ئێمـە، لـە جێگایـەکدا کـە پێی دەڵێن یانی حاجی دەستە سـەربازە تورکەکـەیان گـەمارۆ داو، هـەر هـەموویان بـە دیـل گیران و چەك کران و کوردەکانیش ئازاد کران.

ئـەوجا فـەرمانێکی توندیـان بـۆ سـەر لەشـکر، خـالیس ڕەوانەکرد ئەویش: یان ئەوەتە خۆی و لەشکرەکەی بە بێ مەرج و پەیمان چەك دابنێن یان خۆی بەرپرس دەبـێ لـە هـەر رووداوێکی روویدا، بەڵام خالیس شەرمی بە چەك دانان هەبوو و بۆ دڵنیایی کـوردان گوتـبووی، کـە لەلایـەن رژێمـی ئەنقـەرەوە هیـچ لـە دژی کوردان نـەدواوەو دەیـەوێ لەشـکری خـۆی بـۆ ناوچـەکانی زارا، سـیواس بگۆزێـتەوە بـە مەرجێ کوردەکان ڕێگای بدەن.

هێـزەکانی کوردیش بە چاکیان زانی وەڵامی درۆیەکانی بدەنەوە ولە (٦/مارت/ ١٣٣٧) کۆچـیدا چـواردەوری شارۆچـکەی ئومـرانیەیان گـرت و گـەمارۆیان دا و لە پـاش شـەڕێکی دژوار: لەشـکری تـورك بـە ناچـاری چـەکی دانـاو، لەلایـەن دیوانی جەنگیی سەربازیی کوردەوە، سەر لەشکر خالیس تاوانبار کراو بڕیاری مردنی دراو بـەم جۆرە لە ناوەڕاستی ئومرانیەدا، خالیس درایە بەر گوللە و بڕیارەکە جێبەجێ کـرا. ئـەوجا لـەپاش ئـەو سـەرکەوتنە پرشـەنگدارەی کـە بـەدیهات لـە دژی تورکـان:((ئـالأی کوردسـتان لەسـەر بـنکەی پۆلیسـی ناوەڕاسـتی ئومـرانیە بەرزکرایەوە)). لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە بۆمان بەدەرکەوت کە کەرستەی لەشکری شکاوی تـورك هـەر بـە گشـتی کەوتۆتـە ژێـر دەسـتی هێزەکانی کوردەوە. لەگەڵ هـەموو تفـەنگی خـۆش–ئـاوێژ و تـۆپ و تەرەقـەو، زیاتر لە هەزار ئەسپ و هەموو هێستری بار هەڵگری لەشکری دوژمن.

ئـەوجا دەسـتەیەکی سـەربازی کورد لە ئومرانیە دامەزرا، پسوولەی رێ پێدانی دایـە هـەموو سـەرباز و ئەفسەرێکی تورك و بەڕێیان کردنەوە بۆماڵی خۆیان. بەڵام ئەفسـەرەکانی کـورد و چـەرکەس ئەوانـەی لەگەڵ لەشکری دوژمندا بوون ڕێگەیان پێ درا ئەوەی دەیەوێ بچێتە ڕێزی لەشکرانی پێشمەرگەی کوردستانەوە.

ئـەنجامی ئـەو شـەڕانەی سەرەوە لە هەموو تورکیا بڵاوببۆوە و ڕژێمی ئەنقەرە زۆر پێـی تێکچـوو بـوو نـاوی نـابوو بە ((ئاژاوەی کوردی کۆچکیری)) و بایەخێکی

تایبەتیی پێ دابوو.

خێڵی کورمەشان لە ئومرانیەوە بەرەو ناوچەی **هافیك** دەچوو بە سەرۆکایەتی: سەید عەزیز و ئەفسەرە هەڵبژاردە کوردەکان وەکو **زالم حەسەنی** برای بەڵام لە دەڤەری **کانگاڵدا** خێڵەکانی:

چارەك، **گینی**، **زازا**، **جانبەك**، **شادیان**، **ڕەش** – **بگیریان** لەناوە خۆیان ڕاگەیاند و سنووری هێڵی جەنگیان دامەزراندو چوونە ناو سەنگەران. موراد پاشای سەرۆکی خێڵی گینیان، ئەفەندی برازای لەگەڵ چەند جوامێرێکدا هەناردبووە ئومرانیە و پاکانەی کردبوو کە بیبوورن و بەڵێنی دابوو کەلەمەو پاش لەگەڵ داواکردنی مافی نیشتمانی ڕاست دەبێ و هەر لەبەر ئەو هۆیەش هێڵی شەڕی **کانگال** – **سیواسی** بە دەست خۆیەوە گرتبوو گوایا بە ڕاستی جێبەجێی دەکا.

هەموو لەشکرانی کورد لە هێڵەکانی شەڕدا سازو ئامادەبوون: هێزەکانی عیزەتی کوڕی عەلی شان بەگ، لە (٢/مارت/ ١٣٣٧) کۆچیدا دەستەیەك پۆلیسی شاری دیڤریکیان بەدیل گرت کەلە ناوچەی دیڤریگی بۆ شارۆچکەی هامو دەچوون.

شەڕی ئومرانیە زۆر دژوار بوو، پێویستی بە چارەکردن هەبوو، لەبەر هەندێ ئاگاداری خێڵەکانی: دەرسیم، ئەرزینجان و مەلاتیا کرایەوە کە بگەنە هاوار، بەڵام لەبەر بەفر و سەرما بە پەلە فریا نەدەکەوتن، لەبەر ئەوە نیازیان وابوو داوای یارمەتی لە فەرەنسییەکان بکەن، چونکە گەیشتبوونە شارەکانی **ئورفە** و **ئەینتاب**، بەڵام گەنجی[1] کورد ئەو داوایەی بەنزم دەزانی و لەبەر ئەوە هەموو لایەك پێکەوە بڕیاریان دا کە تەنیاو سەربەخۆ شەڕ بکەن.

مەحمود عەلی شان بەگ، سەرۆکایەتیی هێڵی شەڕی دیڤریگی خستبووە سەر شانی خۆی، بەڵام **عەزەمەت و عەشقی** لە هێڵی شەڕی باکوور بوون. ژن و منداڵی کورد خواردن و تەرەقەیان بۆ جەنگاوەران دەبرد، بەڵکو هەندێ لە ئافرەتەکانیش چەکیان هەڵگرتبوو شەڕیان دەکرد. ئەو جۆرە جەنگاوەرییە وێنەیەکی زیندووە لە مێژووی کورددا، کە دەتوانێ بە بێ وچان شەڕ بکا لە ڕێگای مافی نیشتمانیی

---

[1] پێویستە لە کاتی تەنگاوەدا هەموو جۆرە یارمەتییەك لە هەر کەسێ بێ وەربگیرێ. – وەرگێڕ

خۆیداو ئەو ناوچانەی لە خوارێ نووسراون بە خۆمان رزگارمان کردبوون:

کانگال، هافیك (کۆچ هیسار)، دیڤریگی، زارا، رەفاهیە، کوڕوچای و کەماھ.

ئەو ناوچانەی لەسەرەوە نووسراون، گشتیان لە ژێر دەستەلاتی خۆماندا بوون، تاکو دەگاتە تخووبی دەرسیم و کوردەکانی ئەو ناوچانە سەرانسەر لە شۆڕش–دا بوون، بۆ بەدی هێنانی مافی نیشتمانی تێدەکۆشان و لەو کاتەدا ڕژێمی تورکیا سەرۆکی دادگا، شەفیق بتلیسی بۆ کۆچکیری ڕەوانە کردبوو.

لە (٨/مارت/ ١٣٣٧) کۆچیدا توانیمان لەخێڵەکانی ئۆڤاجیك، هێزێکی (٢٥٠٠) چەکداری بنێرین بۆ ئەوەی بە ئامانجی خۆمان بگەین، عەگیدەکانی ئەو هێزە هەموویان کارك و گۆرەوییان: بە شێوەی زازا (هەدیك و لەکان) لە پێی خۆیان کردو بە شاخەکانی مونزوری پڕ بەفر دا تێپەڕی بوون و چووبوونە کەماھ. هێزەکە بەو جۆرە دەستیان بەسەر کەماھدا گرتبوو، قایمقام و کارگێڕی پۆلیسیان بە دیل گرت، هەروەها دیوانی رژێم و دیوانی پیاو خراپانیان لە کەماھ تێکداو سووتاند. ئەوجا پردی شەیتان لەسەر زێی فورات چاك دەکەنەوەو دەپەڕنەوە ناوچەی کوڕوچای و قایمقامی ئەوێش بە دیل دەگرن و لەگەڵ **مەحمود شاھسوار** و چەند پیاوێکی خراپ، هەموویان دەبەنە شارۆچکەی ئومرانیە و دەیان دەنە دادگا.

سەرکردەی هێزەکانی دەرسیم ئەوانە بوون:

برا ئیبراهیم: سەرۆکی خێڵی پەزگاور، پۆلیس منزور: سەرۆکی خێڵی مەقسوودان، موستەفا: کارگێڕی کۆنی شارۆچکەی چرپازن، مەحمود: سەرۆکی خێڵی ئەرسلانان و عەلی شێر ئەو هێزەی کورد کە لە سەرەوە باسمان کرد، ناوچەکانی رەفاهیە و دیڤریگی بە شارۆچکەوە لەگەڵ ناوچەی هافیك (کۆچ هیسار) و شارۆچکەی جەلالی رزگار کردبوو ئەو بروسکەیەی خوارەوەشی بۆ ڕژێمی ئەنقەرە ڕەوانە کردبوو:

((بۆ سەرۆکایەتی ئەنجومەنی گەورەی میللەت لە ئەنقەرە: تەنها زارا نەبێ، بەشی زۆری دانیشتوانی ئەو جێگایانەی خوارێ کوردن، وەکو ناوچەکانی: **کۆچکیری، دیڤریگی، رەفاهیە، کوڕوچای و ناوچەکانی کەماھ.** ئەوانە ویلایەتێکی چاکیان لێ دروست دەکرێ، بە مەرجێ والی کورد بێ و فەرمانبەرانی کوردیش

دابندرێن و دەست نیشان بکرێن)).

(١١/مارت/١٣٣٧) کۆچی

سەرۆکی خێڵی کۆچکیری — لە سەیدەکان

موحەمەدو تاقی — عەلی شێر[١]

لە سەرۆکەکانی خێڵەکانی دەرسیم

موستەفا، سەید خان، موحەمەد، مونزور

تێبینی[٢]: دەقە تورکییەکەی ئەو بروسکەیە، ئەوەیە کە لە خوارەوە نووسراوە:

Ankara Byk Millet Meclisi Riyasetine: Nefsi Zara haric olmak zre ekseriyet azimesi ktlerle meskn olan kockiri kazasıyla Divrigi, Refahiye, Kuruay ve Kemah kazalarının mmtaz bir vilayet haline ifrağ ve teşkiliyle yerli krtlerden bir valinin tayinini, memurin adliye ve mlkiyenin yine vezifeleri başında bulunmasını dileriz.

11-mart- 1337 H.

Ko kiri aşireti reisi

Sadatten

Muhammet ve Taki — Ali Şer

Dersim aşiretleri reislerinden

Mustafa, Seidhan, Muhammet, Munzur

لە پێشدا گوتمان کە ڕژێمی تورکیا هەر کاتێ تووشی نسکۆ هاتبێ، پەنای بردۆتە بەر فێڵبازی، لەبەر هەندێ لە سیواس، ڕژێم دەستەیەك نوێنەری بەسەرۆکایەتیی شەفیق بتلیسیی بەناوی دەستەی ئامۆژگاری (هەیئەتی

---

[١] خاوەنی سروودی کۆچکیری و سروودی دەرسیمە – وەرگێڕ

[٢] دەقی بروسکەکە وەك خۆی بەتورکی نووسیمانەوە لەبەر سەنگایی مێژووی.

نەسیحەت) بۆ رۆژهەلآت ڕەوانە کرد، تاوەکو گفتوگۆ لەگەڵ سەرۆکی خێڵەکانی کورد بکا لە بارەی دابین کردنی مافی نەتەوایەتیی کوردەوە، لە (١٥/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا ئەو دەستەیە گەیشتە دیوانی حەیدەربەگ لە دێی **گەرودەری** و داوای کردبوو لەگەڵ سەرۆکی خێڵەکان ئاخافتن بکا و رازییان بکا بەرانبەر بە ڕژێمی تورکیا.

شەفیق[٢] خۆی کورد بوو، گوایا بۆ ئازادیی نیشتمان هەوڵ دەداو هەموو جۆرە دەستەلآتێکی لە ڕژێمی تورکیا بۆ چارەکردنی کێشەی کورد پێدراوە. هەر لەبەر هەندێ هاتبوو گفتوگۆ لەگەڵ سەرۆکەکان بکا. چونکە دەستەلآتی ئەوەی هەیە لە جیاتی ڕژێم هەموو داخوازی نیشتمانیی کورد بە دی بهێنێ. ئەوها پەردەی درۆیانی لەسەر رووی خۆی لاداو دەپاڕایەوە تاوەکو گفتوگۆ لە نێوانیان کۆتایی پێ دێ، لەشکری کورد هێرش نەباتە سەر بنکەکانی تورکان. بە داخەوە ئەو دۆلآبەی شەفیق دایمەزراندبوو، دیسان سوودی زۆر بۆ تورکان هەبوو لە پێش هەموویان حەیدەری ناوبراو لەگەڵ چەند گێلە پیاوێکی دیکەی کورد، کە باوەڕیان پێ کردو لەگەڵ تورکاندا بە چاکە پێك هاتن، ئەگەر چی:

سەرکردەی لەشکر، نوردین پاشا بەردەوام بوو لە کۆکردنەوەو رێکخستنی لەشکری خۆی و ڕۆژنامەکانیش هەر وایان دەنووسی و بلاو دەکردەوە. لە (١٢/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا (٥٣)یەمین فەوجی سوارە لە شاری **یۆزگات** بەرێ کەوت بۆ سیواس و لە (١٤/مارت / ١٣٣٧) کۆچیدا تابوورە هێرشبەرەکانی فرقەی پێنجەم لە **ئەماسیە** و لە **مەرزیفوونە** و دوو تابووری لیوای دەیەم ئەوانە هەموویان لەگەڵ تۆپی چیایی، هاتبوونە سیواس.

هەروا بروسکەیان بۆ لەشکری ناوەڕاست ڕەوانە کردبوو کە دەسەلآتێکی زۆری لە ئەنجومەنی وەزیران لە (١٣/مارت/١٣٣٧) کۆچی وەرگرتوە، ئەوجا هەر بەو هۆیەوە لە (١٤/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا ڕەش – بگیری[١] لە شارەکانی رۆژ هەلآتی تورکیا راگەیاند و بانگی تەمەنی (١٣٠٨ – ١٣٣٠) کۆچی کرد بۆ چەك هەلگرتن.

---

[٢] ئەگەر ڕژێمی تورکیا مافی نیشتمانیی کوردی بە تەنها بدابایە دەست (شەفیق) ئەدی بۆچی نەیدەدا خاوەنی خۆی کە نەتەوەی کوردە بە گشتی. – وەرگێڕ

[١] ڕەش بگیر:–نەفیر عام (بە عەرەبی)و سەفەر –بەرلك (بە تورکی) – وەرگێڕ

بێجگە لەو تەگبیرانەش: هەر هەموو هێزەکانی پۆلیس خرانە ژێر فەرمانی لقی سەربازیی سیواسەوە. (٥٤) مین لیوای سوارە لە سیواس چووە **هافیك** و لیوای(٣٢)ی سوارە لە **توقات** بۆ **سیواس** بە ڕێ کەوتبوو، لەگەڵ ئەو هەموو تەگبیرانەشدا پۆلیس و هێزی خێڵە بەکرێگیراوەکان لە ئەرزینجانەوە بۆ ڕەفاهیە ڕەوانە کران. ئەوجا کە خۆی بە چاکی چەسپاند، لە (١٥/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا بەیاننامەی دامەزراندنی دادگای سەربازی دەرکرد. لە لایەکی دیکەشەوە بۆ ئەوەی ئەو کارانەی سەربازی بە بێ گرێ جێ بەجێ بێن. دەستەی ئامۆژگاری (هەیئەتی نەسیحەت) بە سەرۆکایەتیی شەفیق[٢] لە دیوانی حەیدەری، سەرۆك خێڵەکانی کوردی دەلاواندەوەو هێشتان هەر بەڵێنی پێ دەدات.

باشمان بۆ دەرکەوتبوو کە کارەساتێکی دژواری وەك دۆزەخ بۆ نەتەوەی کورد بەڕێوەیە لەبەر ئەو هۆیە ئەو بەیاننامەیەی خوارەوەم بۆ دەستەی ئامۆژگاری کە بە سەرۆکایەتیی شەفیق بوو، ڕەوانەکرد:

((بەناوی ڕژێمی ئەنقەرەوە گفتوگۆ دەکەن و لەئازادیی کوردستان دەکۆڵنەوە و وەری دەگرن، لە لایەکی دیکەشەوە لەشکری ناوەڕاستی ڕژێم وا بەرانبەر بە کۆچکیری خۆی سازو دروست دەکا، لەبەر ئەوەی ئەگەر خاوەنی دەستەڵاتی ڕژێمن..؟ هەقە پێش هەموو شتێك جووڵانەوەی سەربازی ڕابگرن کە تەنها بەم جۆرە دەتوانن پاکانە بۆخۆتان بکەن، بە پێچەوانەوە خەریك بوونی ئێوە تەنها بۆ لاواندەوەی ئێمەیەو باوەڕ بە قسەو بەڵێنی ئێوە ناکەین)). ئەندامانی نوێنەرانی کورد کە گفتوگۆیان لەگەڵ دەستەی ئامۆژگاری تورك دەکرد بەهۆی بەیانەکەی ئێمەوە ناکۆکییەکی زۆریان لەنێواندا پەیدا ببوو، تەنها حەیدەر پێی ڕازی نەبوو، بەڵام ئەوانەی بە دڵیان بوو، زۆریان کۆبوونەوەیان بە جێ هێشت و لەوانەیە بەو نیازە بووبن کە دەستەی ئامۆژگاری دەست بە سەر بکەن. بە پێچەوانەوە حەیدەر هیوای وابوو کە دەستەی ئامۆژگاری دڵنیابکاتەوەو جارێ باسی ئازادیی کوردستان نەکرێ تاکو جووڵانەوەی لەشکری ڕژێم ڕادەگیرێ.

---

[٢] شەفیق لە دیوانی حەیدەری تەڵەی بۆ سەرۆك خێڵەکانی کورد دانابۆوە و بە باشی تووشی نسکۆی کردن و وایان لێهات واز لە مافی نیشتمانی خۆیان بێنن و بەس ڕژێم لێیان ڕازی بێ..! –وەرگێڕ

بەلاّم حەیدەر بەو هیوایە بوو، کە تاکو لەشکری کورد لە دەرسیمەوە دەگاتە جێ، ئەوسا داوای ئازادیی کوردستان بکاتەوە، لێرەدا دەردەکەوێ کە حەیدەر لە نیازی خۆیدا دۆڕاندبووی، چونکە لەشکری ڕژێم بە هەنجەتی گفتوگۆ کردن لەگەڵ سەرۆکی خێڵەکان ڕێگاو شوێنی خۆی دادەمەزراندو هەروەها هێرشەکانی ڕژێم ناوچەکانی دەرسیم ــ یشیان دەگرتەوە، ئەگەر بێتو لە دەرسیم جووڵانەوەیەکی سەبازیی گشتی بکرێ. چونکە ڕژێمی تورکیا لە خڕبوونەوەی لەشکری دەرسیم و خۆسازدان بۆ خەبات کردن ئاگادار بوو.

لەو کاتەدا والی‌ـی سیواس بەرێگای والی‌ـی ئەلازیزەوە بروسکەیەکی بۆ سەرۆك خێڵەکانی دەرسیم ڕەوانەکرد، تیایدا داوای لێکردن کە بۆی روون بکەنەوە داخوا بەردەوام دەبن لە شۆڕشی خۆیاندا یانە نا...؟ ئەوجا سەرۆکی خێڵەکانی دەرسیم وەلاّمیان هەر بەهەمان ڕێگا بۆ والیی سیواس و بۆ ڕژێمی ئەنقەرە ڕەوانە دەکەنەوەو تێیدا دەڵێن:

((لەبەر ئەوەی کە ئێمە دەزانین، ڕژێمی تورکیا نیازی وایە نەتەوەی کوردیش ئاوارە بکا، هەروەکو چی لەگەڵ ئەرمەنییان کرد بە تەمایە ئاواش لە ئێمە بکا، بۆیە شۆڕش بەردەوام دەبێ و خۆ پاراستن بە پێویست دەزانین)).

ئیتر بەو جۆرەی وەلاّمی والیی سیواس و ڕژێمی ئەنقەرەیان دابۆوە.

ڕژێمی تورکیا باش دەیزانی ئەگەر بێو **عەلی شان** لە دەرسیم بمێنێ و لەشکر خۆی ساز بدا، ئەوا کۆسپێکی گەورەی دەکەوێتە پێش، چونکە هەر هێرشێك ببەنە سەر بنکەی سەربازی ئەوا ڕژێم ناچار دەبێ کە بەشێکی لەشکری خۆی لە هێڵی جەنگی یۆنان بکێشێتەوە کوردستان.

خۆ ئەگەر بێتو شۆڕشی کورد، بەسەرکەوتن کۆتایی پێ بێت و لە خاکی تورکیا جودا ببێتەوە، ئەوا ڕژێمی ئەنقەرە خۆی پێ ڕاناگیرێ و دەڕووخێ، بۆیە رژێم، دەستەی ئامۆژگاریی ڕەوانەی کۆچکیری کردەوە کە سەرۆك خێڵەکان دڵنیا بکاتەوە تا لەو کاتە ناسکەدا هێرش نەکەنە سەر ڕژێم و دەستەی سەرکردایەتیی تورکیا (هەیئەتی ئەرکانی تورکی)، فرقەی چواردەی سوارە لیوای سێزدەی سوارەی ڕەوانەی سیواس کردو هەروەها چەند هێزی دیکەی بۆ پاراستنی ئەلازیز

و ئەرزینجان ڕەوانە کردبوو. بەم شێوەیە باکوور ڕۆژهەڵاتی کوردستانی خستە ژێر چاودێریی سوپاکانی خۆیەوە.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ڕژێم هێزەکانی خۆی سازدابوونەوەو ئامادەی کردبوون، ئێمەش ئەگەر بمانەویستبا بە ئامانجی نیشتمانیمان بگەین، دەبوایە پێش هەموو شتێك لە ناوە خۆماندا یەکگرتووبین. بەڵام بە داخەوە حەیدەر بە درۆیەکانی دەستەی ئامۆژگاریی باوڕ کردبوو، لەبەر هەندێ بووە کۆسپ لە پێش جەنگاوەرانی کورد لە گرتنی شاری سیواس و هێرش بردنە سەر ڕژێمی ئەنقەرە.

بە داخەوە، لەو کاتەدا لە ئەنجومەنی گەورەی تورك لە ئەنقەرە باسی هێرشی لەشکری تورکیا بۆ سەر ناوچەکانی کۆچکیری دەکرا و کۆمەڵە پیاوێکی هەڵەپاس، بە ناوی نوێنەرایەتیی کوردەوە (کە بە هیچ جۆرێ نوێنەری کورد نەبووینە)، بۆ ئەوەی خۆیان خۆشەویست بکەن، لە لای موستەفا کەمال دەنگیان بۆ ئەو هێرشە سەربازییە بەرز دەکردەوە و دەیان گوت رازینە، ئەگەر چی دەشیان زانی بۆ لەناو بردنی نەتەوەی کوردە. بەڵام لەناو هەڵەپاسەکانی کورددا تەنها ڕۆشنبیرو نوێنەری ئەرزروم، **حوسێن عەونی سەرۆکی خێڵی شادان**، ئەو هێرشە سەربازییەی پەسند نەکرد چونکە دەیزانی کە نەتەوەی کورد لە ناو دەبات. ئەوجا موستەفا کەمال گوتبووی: ((لەشکر لە بۆ شەڕ ناچێتە کۆچکیری، بەڵکو بۆ ئەوە دەچێ کە نەهێڵێ شتێکی گرنگ ڕوو بدات بۆ پێکهاتن و دامەزراندن دەچێت)). بەو شێوەیە فەرمانی لەناو بردنی کۆچکیری لە پەرلەمانی تورکیا وەرگرتبوو. هەر ئەوکاتە نورەدین پاشا بە پەلە بۆ سیواس بەڕێ کەوت.

دەستەی ئامۆژگاری هێشتا لە دیوانی حەیدەردا، سەرۆك خێڵەکانی تەفرە دەداو بەڕێ کەوتنی لەشکری ڕژێمی بۆ سەر کۆچکیری بە درۆ دەخستەوە کەچی لەشکر گەیشتە سیواس و دەستەی ئامۆژگاری هیچ فێڵێك و درۆیەکی پێنەما، جگە لەوەی بچێتە پێش لەشکر و نەهێڵێ هێرش بباتە سەر کۆچکیری و مافی نیشتمانیی کوردیش بچەسپێنێ، بێ گومان ئەوانەشیان پێ نەکرا، ئەوجا دەستەی ئامۆژگاری بە یاریدەی حەیدەر بە ڕێکەوت چووە سیواس.

لەم کاتەدا ڕێگاکانی سیواس، کانگال، مەلاتیا و ئەلازیز هەروەها ناوچەکانی

سیواس و زاراش کەوتبوونە ژێر دەستەڵاتی هێزەکانی تورك و لەم جێگایانەدا هاتن وچوون قەدەغە کرابوو.

ئەو پردانەی سەر زێی فورات و موراد کە دەکەوتنە، نێوان شارەکانی: **دەرسیم، ئەلازیز، ئەرەبگیر، مەلاتیا، ئەگین و کەماهـ هەموو گیرابوون** و دەستەو پەلی سەربازی لەسەر ڕێگای هاتن و چوون داندرابوون. گەمییەکانیش درابوونە دەست هێزەکان و ڕاگیرکرابوون.

لە دەڤەرەکانی دەرسیم و ئەرزینجاندا: تێپەڕین بەو ناوچانەدا، بەناو شاخەکانی مونزور، بەفراوی سەر بە دووکەڵ[1] زۆر ناخۆش بوو، چونکە ئاوێکی زۆر لە رووبارو کەند و بەستەکان هەڵدەقولاَ و لەهەر لایەکەوە کانی و زەنەکەو ئاوی لەبەر دەڕوا. لەکاتی زستاندا بارانیش بەردەوام دەباریێ، بۆیە ڕێگاکان دەگیرێن ئینجا لەگەڵ ئەو هەموو کۆسپانەی کە سروشت دروستی کردبوون: ((شەڕ بە توندی دەستی پێ کرد کە بۆ کوردان شەڕی مردن و ژین بوو، هەر کەسێك دەستی چەکی بگرتبایە، پیاو، ژن، کچ و کوڕ لە کوورەی جەنگدا بوون و شەڕیان دەکرد)).

ئینجا دەستەی ئامۆژگاری کە لە سەرەوە باسمان کردووە لە سیواس بەیاننامەیان بلاْوکردەوەو بانگی حەیدەریان کرد کە خۆی بداتە دەست ڕژێم و ئەو بەڵێنانەی بە کوردان دراون، جێبەجێ دەکەن. لە لایەکی دیکەوە داوایان لە خەڵکەکە دەکرد کە باوەڕ بە بەیتار محەمەد نوری دەرسیمی، نووسەری ئەو دێڕانە و عەلی شێری کۆچکیری نەکەن و گوێیان لێ ڕانەگرن.

ئینجا حەیدەر گەیشتە ئەو بڕوایە کە هەموو بەڵێن و قسەی تورکان درۆ دەرچوون، لەسەرینی ئەمەوە بە هەموو هێزێکەوە هاتبووە مەیدانی شەڕو لە خەتەکانی:

سیواس، هافیك و زارا و خەتی سیواس ــ کانگال شەڕێکی دژواری دەکردو سەید عەزیزیش بەخۆی لەو شەڕانەدا بەشداریی دەکرد. لێرەدا دەڵێن، لە سنووری

---

[1] بە چیای مونزور دەڵێن سەر بە(دووکەڵ) چونکە گرمەی گەورە گەورەی لێ بیستراوە و دووکەڵی لەسەر دیتراوە و شوێنی دۆزەخی سروشتی بورکانی تێدا ماوە، هەروەکو لە جێگای دیکەدا باس کراوە. – وەرگێڕ

شەڕی هافیك، ڕاست بە ڕاستی شاری سیواس هێزەکەی عەزیز بەگی کورد هاوکاریی لەشکری دوژمنی دەکرد، لە دژی پێشمەرگەی خێڵی کورمەشان، بەرانبەر بەو کردەوە خراپەی عەزیز بەگ، کوردەکانی عەلەوی هەر چەند بە تورکی وتووێژیان دەکرد، بەلاَم بە خۆو بەچەکەوە لە ڕێزەکانی جەنگاوەرانی ئێمەو لە پێناوی مافی نیشتمانیدا هەمیشە لە خەباتدا بوون.

سەنگایی شەڕ لە پێشدا لە خەتی سیواس، ڕووباری سوور (کزل ئیرماك) بوو، بەلاَم لە باکووری ڕۆژهەلاَتەوە چەتەکانی تۆپاڵ عوسمان گیرەسونی و هێزی پۆلیسی شەیران، لە (٢٠/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا لە ڕەفاهیەوە هێڵی شەڕیان بۆ کۆچکیری کردەوە.

ئەو چەتانە بەربەر ئاسا هەروەکو سەگی ڕاو (تاژی)، هەر دێیەکیان دەگرت، دەکەوتنە گیانی خێزان و منداڵانی کوردو بە نامرۆڤانە دەجوولاَنەوە. چەتەکان (بەربەر) لە لازەکان[1] پێك هاتبوون. هەروەکو دڕندان کۆرپەی ساوایان دەگرتن و پرچیان ڕادەکێشان و تۆپانێیان پێ دەکردن و دەیان دانە بەر ڕستەی تفەنگان.

لەبەر ئەم هۆیە هێزەکانی کورد، لە ڕۆژهەلاَتی باکوورەوە هێرشیان بردە سەر چەتە لازەکان، ئەو دڕندانەی لە پیستی مرۆڤدابوون، زۆر بە ئازایی هێزەکانی بەکۆ کۆچکیری، لە (٢٥/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا هەموو چەتە لازەکانی تۆپال عوسمانیان گەمارۆ دا، لە جێگایەکدا کە پێی دەڵێن: **بنی بەردی لە ناوچەی ڕەفاهیە**. بەلاَم تابووری دووی لیوای یازدەی سەربازی لەگەڵ چەند دەستە سەربازێکی دیکە چووبوونە هاواری لازەکان و بەو جۆرە تۆپال عوسمان لە مردن ڕزگاری بوو بوو.

عەگیدەکانی کۆچکیری بە تەنها مابوونەوەو بە بێ وچان شەڕی مان و نەمانیان لەگەڵ ئەو دوژمنە دڕندانەدا دەکرد، گۆڕەپانی جەنگ وەك ڕۆژی هەڵسانەوە[1] وابوو، باران وەکوو سوولاوکە دەهاتە خوارێ و کوردەکانیش هەر بە ئارەزووی سەرکەوتن لە گەرمەی شەڕدا بوون، چەند دڕندەیەکی لازی تۆپال عوسمان

---

[1] لاز: کەماتییەکە لە تورکیا، لە هەموو شۆڕشەکانی کوردا، هەمیشە لە دژی مافی نیشتمانیی کوردان وەستابوون و هاوکارییان لەگەڵ تورکاندا دەکرد.

[1] (ڕۆژی حەشرێ).

کەوتنە ژێر دەستی هێزەکانمان و لە ناویان بردن.

ئەو خێڵانەی لەلای دەرسیمەوە دەهاتن، بۆ پاراستنی خەتی گەڕانەوەمان چەند دەستە پێشمەرگەیەکیان لەسەر پردەکانی **ئیلج و شەیتان** بەجێ هێشتبوو، ئەو لەشکرانەی لە ئەگین و ئەرزینجان دەهاتن، هەر هەموویان لە ناو بردن و لەبەر چەند گیروگرفتێك، ناوچەی کەماه بەو دواییە کەوتە ژێر دەستی خێڵی ئۆڤاجك و بەم شێوەیە خەتی پاشەکشەمان مسۆگەر کرد، لەو کاتەشدا هێزەکانی مەحمود بەگ شارۆچکەی زمارەی سەر بەناوچەی دیڤریگیان داگیر کردبوو و لە ڕێبازی **دۆستان و ڕێبازی لوردوندا**، ڕێگایان لە هێزەکانی پۆلیسی دیڤریگی گرت کە بۆیان لەمەکۆ دانشتبوون و هەر هەموویان لەناو بردن، بە هاوکاری جەنگاوەرانی خێڵی کانگال هێرشیان بردبووە سەر شارۆچکەی سینجانی لە ناوچەی دیڤریگی، لە (٣٠/مارت/١٣٣٧) کۆچیدا، هەموو بنکەی پۆلیس و سەربازی تورکیا لە شارۆچکەی **سینجان** بە تەواوی بە دیل گیرابوون، بە چەك و کەرستەی سەربازییەوە، کەوتنە دەستی جەنگاوەرانی کوردەوە.

بەڵام لەبەر چەند هۆیەکی ئاسایی نەچوونە ناو شاری دیڤریگییەوە، بەم جۆرە بە تەواوی لەگەڵ خێڵەکانی **درێژان و ئاتمە** گەیشتنەوە یەك. لێرەدا دەستەی پۆلیسی شارۆچکەی ئەرەپگیر کە بۆ دیڤریگی بەڕێکەوتبوو، ئێمەش گەمارۆمان دان و هەموومان بە دیل گرتن. لیوای یازدە لە بایبورت لەگەڵ چەند دەستەی چیایی، کە بۆ ئەرزینجان دەچوون، لە لای باکوورەوە، شەڕێکی دژواریان لەگەڵ جەنگاوەرەکانی **فیلیك عەلی و پاشا بەگ** کردبوو.

لەو سەر دەمەدا **حاجی ئاغای کوردی کانگالی** کە ئەندامی پارتی (ئیتحاد و تەرەقی تورکی) بوو، هەروەکو ڕێگاو شوێنێ کە ڕژێمی تورکیا بۆی دانا بوو، بە نەهێنی چووبووە چیایەکانی ماراوی، موراد پاشای دیتبوو، داوای لە موراد پاشا کردبوو بە هەر جۆرێ بێ دەبێ شەڕ ڕابگرێ. ئەوجا تەگبیری خۆیان دەکەن و دەگەڕێنەوە **شارۆچکەی باپپینار**.

لەو کاتەدا سەرۆکەکانی سنووری جەنگ، **سەید عەزیز و زالم چاوش و براکەی حوسێن چاوش لە ناوچەی جەلالی** دەبن، ئیدی موراد پاشا بەبیانووی دابەش

کردنی خواردن و تەرەقە لە دیوانی خۆی خواردنی بۆ دروست کردبوون، ئەو جەنگاوەرە کوردە پاکانە کە دەچنە لای، بە تەڵەی موراد پاشاوە دەبن کە بە تایبەتی خۆی بۆ ئەوان دانوساندبوو، چەکەکانیان لە ژووری میواناندا دادەنێن و دەیانبەنە ژوورێکی دیکەو هەر نیوکات ژمێرێکی پێ ناچێ، چل زەلامی چەکداریان لێ بە ژووریٚ دەکەوێ و قۆڵ بەستیان دەکەن و بەندیان دەکەن. موراد پاشا نووسراوێك بۆ سەر لەشکری دوژمن دەنووسێ و تێیدا دەڵێ: (کە لە کۆنەوە خزمەتی ڕژێمی تورکیای کردووەو ئێستاکەش ئامادەیە یاریدەی لەشکر بداو ئەوەش پێشەکی هاوکارییانە لەگەڵیاندا و لە دژی نەتەوەی کورد ڕاوەستاوەو هەر فەرمانێکی هەشی بێ، جێ بەجێی دەکا).

کاتێ ئەو کارەساتەم بیست بە پەلە چوومە دیوانی موراد پاشا، داوای بەردانی گیراوەکانم لێ کرد. بەڵام موراد داوای لە ئێمە کرد، بچینە ژووری نانخواردن و خۆشی ڕۆیشت، لەو کاتەدا **ئەفەندی برازای موراد پاشا** لەمن نزیك بۆوە، لە سەرەخۆ چرپاندییە گوێم و گوتی: ((ئەویش لەو کارەساتەی موراد کردوویەتی پەستە، لە پاش ئەو قسانە هەر بە شێوەی زازا، گوتی نوری بەگ دەستەکانت ماچ دەکەم، ئێستاکە ئەو پیاوە دڕندەیە تۆش وەکو زاڵم چاوش دەگرێ، تکا دەکەم بە بێ ڕاوەستان لێرە بڕۆ)).

ئەو قسانەی ئەفەندی، منی ڕزگار کرد، چونکە تێگەیشتم کە موراد تەڵەی بۆ منیش ناوەتەوە، لە پێشدا گوتبووم ئەم شەوە دەمێنمەوە، چونکە بە هیوای ڕازی کردنی موراد بووم کە بەریان بدا، ئەویش کە زانی، من شەوێ لە لای دەمێنمەوە، تەگبیری خۆی بەرانبەر بەئێمە بە دواخست و چۆوە ماڵێ و بەخزمەتکارەکەی خۆی گوتبوو کە ئێمە لە دیوەخانەکەدا چاوەڕێ بکەین لە ژووری میوانان، ئەوجا لەو ژوورەدا گوێم لە دەنگی زاڵم چاوش بوو، هاواری دەکرد بژی کوردستان، بمرێ خۆفرۆشان و زۆریش لە دانیشتوانی دێیەکە کۆببوونەوەو ناڕازیبوون لەو کارەساتەی موراد کردبووی و بە ڕاستی کێشەکە بەرەوخراپی دەچوو، لەبەر هەندێ پاسەوانەکانمان بە ئازایی، ولاخەکانیان هێناو سوار بووین و بە پەلە لە دیوانی موراد پاشا دەرکەوتین.

ئەوجا نیازمان وابوو بە هێزێکی گەورەوە هێرش بکەینە سەر شارۆچکەی **بەیپینار** و گیراوەکان بە زۆر لە دەست موراد ڕزگار بکەین. بە داخەوە: هەر ئەو شەوە موراد، بە خۆی و دووسەد چەکدارەوە، گیراوەکان دەباتە ناوەڕاستی ناوچەی کانگال و دەیان داتە دەست ڕژێمی تورکیا و ئەو بەچکە کوردانە، هەر ئەو کاتە ڕەوانەی شاری سیواس کران و لە پاش (٢٤) کاتژمێر، لە دادگای جەنگ بڕیاری مردنیان بۆ دەرچوو. لەبەر هەندێ ئەو ڕۆڵە کوردە عەگیدانە، هەتا هەتایێ لە کانگەی دەروونی هەموو کوردێکی بە ناموس و ولاّتپەروەردا دەژین و لەکاتێکدا بە سەر سێدارە دەکەوتن پڕ بە دەم هاواریان دەکرد: (**بژی‌کوردستان – بژی کۆمەڵەی تەعالی–ی کوردستان – بمرێ نوردین پاشا**) هەروەها سروودی نەتەوەیی کوردیان دەخوێندەوە، بە شێوەیەکی وا بەرەو پیری مەرگ دەچوون کەلە بەچکە شێری کورد بوەشێتەوە.

لەگەڵ ئەو کارەساتەی موراد‌ی نامەرد کردبووی، بەشێکی زۆر لە خێڵەکەی، هەر بەردەوام بوون لە شۆڕش و هێزێکی گەورەش بە سەرۆکایەتیی **جغز محەمەد عەلی** چووبوونە کۆچکیری و لە پاشدا لە دەرسیم بەشدارییان لە شۆڕشی کورد کرد.

نورەدین پاشا هێرشی بردە سەر خێڵی کورمەشان، گوندەکانی تالآن کردو خانووەکانی هەموو سەراو بن کردو تێکیدان. دانیشتوانی دێهاتەکانیشی ئەوانەی بە دیل گیرابوون، دایە بەر لوولەی تفەنگان. سەرۆکی خێڵی کورمەشان **گوزەل ئاغا ئەیمەری** سەرکردەی هێڵی شەڕ بوو لە پاش ئازایاتییەکی زۆر، گیانی خۆی بە کوردستان بەخشی و سەرۆکەکانی دیکەش **سەید عەزیز** و **زالم چاوش** هەروەکوو لە پێشدا باسمان کردن، زۆر بە نامەردانە دەستگیر کران و لە ناویان بردبوون، بۆیە هێزەکانی خێڵی کورمەشان لە ڕاست بە ڕاستی هافیك بەرەو ڕۆژهەلاّت کشانەوە. بەشێك کە بەرەو کۆچکیری و زارا دەچوون، بەشەکەی دیکەش بەرەو **کانگال** و **دیڤریگی** دەچوون و بۆ ناو خێڵەکانی **شادان** و **جانبەگان** کشانەوە.

موراد پاشا لە دوای شکانی لەشکری کورمەشان، سەید عەزیزی بردە دیوانی حاجی ئاغای کانگالی، لەوێوەشەوە ڕەوانەی سیواس کرا و درایە دادگای

سەربازیی جەنگ، بەڵام لەبەر ئەوەی کوردەکانی سیواس و دەرسیم زۆر ڕێزیان لێ دەگرت و بروسکەیەکی زۆری ناڕەزاییان بۆ ڕژێمی (ئەنقەرە) ڕەوانە کردبوو، لەبەر هەندێ دادگای سەربازیی جەنگ فەرمانی لەسێدارەدانی سەید عەزیزی پێ نەدرابوو. بێجگە لەوەش هێزیی ئاگری دەرسیمی ناودێر، ڕێگای نێوان ئەرزروم– کەماهی گرت و خەتی گەڕانەوەی خۆمانی پتەوتر کرد.

شەڕ بە هەموو سەنگاییەوە کەوتبووە ناوچەکانی کۆچکیری و ئومرانیە هەندێ لە هێزەکانمان لەنزیك زارا لەگەڵ لەشکری دوژمن تێکگیرابوون و سەر لەشکری سنووری جەنگی ئومرانیە، عەزەمەت بەگ لەو شەڕەدا خوێنی خۆی بە کوردستان بەخشی.

لەوکاتەدا چەتەکانی تۆپال عوسمان لەگەڵ پۆلیسەکانی شابین– کەرەهیسار دیوانی حەیدەریان تێکداو بەردی گۆڕستانی باوو باپیریان دەرهێناو چ سووکایەتی و کەمییەك نەمابوو، نەیکەن.

هەر لەو کاتانەدا هێزەکانی مونزور قاسم لەگەڵ هێزەکانی خێڵی بەیتان چووبوونە ناوچەی کەماه و لێرەدا لەشکری خێڵەکانی شارۆچکەی کەماریك لەگەڵیان تێکەڵ ببوون و هەموویان پێکەوە، ڕێگایان لە هێزەکانی تورك گرتبوو کە لە ئەرزینجانەوە دەچوونە کۆچکیری و ڕاگیریان کردبوون، هەروەها خێڵی ئاشوران بە هاندانی سەید رەزای دەرسیمی، پەلاماری شاری ئەرزینجانی داو شەڕی لە لای رۆژهەڵاتەوە دەکرد. بەڵام لە باشوور و رۆژئاواوە: هێزەکانمان بە بێ یاریدە مابوونەوە. لەشکری دوژمن توانیبووی دابڕ دابڕیان بکات و بیانکاتە چەند پارچەیەکەوە.

لەو سەردەمەدا سەرۆکەکانی هێڵی شەڕی خێلەکان، سابیت و بەحری خوێنی خۆیان بە کوردستان بەخشی و بڕیار درابوو ژن و منداڵ لە گۆڕەپانی شەڕ دا ڕەوانەی ناوچەکانی دەرسیم بکرێن. ئەوجا حەیدەر لەگەڵ هێزێکی دوو هەزار چەکداری لە (٢٤/نیسان/١٣٣٧) کۆچیدا لە ڕاست بە ڕاستی ئەرزینجان و پلومەر بەرەو باکووری رۆژهەڵاتەوە بۆ دەرسیم بەڕێ کەوت. ئیدی ناوەڕاستی ئەرزینجان زۆری پێ سەخڵەت بوو کەوتە مەترسییەکی گەورەوە. لەوکاتە هێزەکانی حەیدەر

بەرەو رۆژهەڵات دەچوون، لەشکری دوژمن بەدوایانەوە بوون، لە باکووری ئەرزینجانەوە گەیشتنە ناوخێڵی کورەیشان.

حەیدەر نیازی وابوو بە ناو خێڵەکانی کورەیشان و بەلابان دابڕوا و بە ڕێبازەکانی **پلومەر**، **مەمەخاتون**–دا تێبپەڕێ و خێزان و منداڵان بگەیەنێتە دەرسیم، ئەوجا لەگەڵ ئەو لەشکرەی لە دەرسیم وەری دەگرێ، بگەڕێتەوە کۆچکیری. بەڵام کە لەشکری حەیدەر گەیشتە سنووری خێڵی کورەیشان: سەرۆکی ئەو خێڵە، **کورپاشو** لە جیاتی دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکا، چونکە دەستکەوتی لە لایەن ڕژێمی تورکیاوە هەبوو، لەگەڵ چەند هەزار چەکدارێکی خۆی چووبووە پێش حەیدەر و ئاگاداری کردبۆوە کە ڕێگای پێ نادا بۆ دەرسیم تێپەڕێ، ئەگەر نەگەڕێتەوە دواوە ئەوا شەڕی لەگەڵ دەکا.

ئەگەرچی حەیدەر هیچ چاوەڕێی کارێکی وا نەبوو، بەڵام بە ناچاری وەڵامی **کۆر پاشۆی** داوەو گوتی: ((من نامەوێ لەگەڵ هاوڕەگەزی خۆم شەڕی براکوژی بکەم و تفەنگ لە یەکدی بگرین، بۆیە دەگەڕێمەوە ناوچەکەی خۆم و لە دەڤەری خۆمدا شەڕ لەگەڵ ڕژێمی تورکیا دەکەم تا دەکوژرێم لە پێناوی مافی نیشتمانی وڵاتەکەمدا)). ئینجا بە ناچاری لەگەڵ کاروانەکەی کشاوەو بەڕێی خۆیدا گەڕاوەو تووشی شەڕ هاتەوە لەگەڵ هێزەکانی تورکیا کە بە دوایانەوە بوون، لەبەر ئەوە دووبارە خۆی گەیاندەوە ڕەوەزە شاخەکانی کۆچکیری.

ئیتر بۆ ئەوەی ڕێگای چوونە دەرسیم بۆ حەیدەر دابین بکرێ، هێزەکانی سەید عەباسی دەرسیمی، ڕێگەوبانی **هۆگوسی** لە ناوچەی کەماهی گرت، هەروەها زەینەلی برازای سەید ڕەزا ڕێگەوبانی **ئەرکەگانی** لە ئەرزینجان داگیرکرد، بۆ تێپەڕینی حەیدەر کە پێیدا بچێتە دەرسیم. بەڵام حەیدەر وازی لەچوونە دەرسیم هێنابوو و شەڕێکی دژوارو دۆزەخ ئاسا لەهەر لایەکی کۆچکیری بەردەوام بوو.

لەگەڵ ئەوەشدا باران کەلێنی نەدەدا، لەشکری کورد پەرێشان بوو بوو چەتەکانی تۆپال عوسمان، هەر گوندێکی دەیانگرت دەم و دەست دەیان سووتاندو لاوەکانیان دەکوشت، پیرەکانیش، ئاوارەی رۆژئاوای تورکیا دەکران. بە سەرکۆتی و بەپێ خاوسی بەڕێ دەکران. کۆرپە و خێزانی بێچارە بۆ ناو شاخ و

دۆڵ و ئەشکەفتەکان هەڵدەهاتن و لە ترسان خۆیان دەشاردەوە. بەو شێوەیە بە سەدان ڕۆڵەی کورد لەوانە عەلی کورم لە کاتی ئەو شەڕە سەختەی نیشتمانیدا لەناوچوون.

بەم جۆرە دانیشتوانی کۆچکیری گیانی ڕۆڵە دلێرەکانی خۆی دەکردە قوربانی لە پێناوی مافی نیشتمانی کورد–دا، ئەگەر چی سەرۆکە خۆفرۆشەکانی خێڵی کورەیشان، دەچوونە ئەرزینجان و بەرانبەر بەو هاوکارییەی کردبوویان، داوای بەخشیشیان لە ڕژێمی تورکیا دەکرد.

لە لایەکی دیکەوە چەند کەسێکی بێ شەرم بەناوی نوێنەرایەتیی دەرسیم لە پەرلەمانی تورکیا دا لە سەر کورسی دادەنیشتن و بەبێ شەرمی، بەناوی خێڵەکانیانەوە، بروسکەیان بۆ ئەنقەرە دەکرد و کۆچکیریان بەیاخی بوو دادەنا و هاوکارییان لەگەڵ ڕژێمی تورکیادا دەکرد و لە بارەی ئازادیی کوردستانەوە هیچ داخوازییەکیان نەبوو. بەم شێوەیە ئەو ناپیاوانە، ناموس و شەرەفی ڕەگەزی خۆیان دایە دەستی دوژمنی خۆیان.

هەروەها لەخێڵەکانی ئەرەپگیر و مەلاتیاش هیچ یاریدەیەك ڕەچاو نەدەکرا. ئەگەر چی لە پێشدا لەگەڵ کۆچکیری تەگبیری خۆیان کردبوو، بەڵێنی یاریدەیان پێ دابوون.

لێرەدا سرودی شاعیری کورد، عەلی شێری کۆچکیری، کە بە کوردی ڕێکی خستووەو لەسەر لوتکەی بەرزی شاخەکان و گۆڕەپانی جەنگ و لە نێوان گرمەی تۆپ و تەقەی تفەنگدا دەنگی دەداوە کە لە خوارەوە دەقە وەرگێڕاوەکەی بە تورکی نووسراوەتەوە[1]:

سرووودی کۆچکیری

کۆچکیری دەستی کرد بە جەنگ
لە ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا بوو بە دەنگ

---

[1] سرووودی کۆچکیری: سرووودی شۆڕشگێڕانی کوردستان بووە، لە ساڵەکانی (١٩٣٠–١٩٣٨)ی زاییندا و لەکاتی خەباتی چەکداری کۆچکیری، پیران، ئاگری و دەرسیم–دا خوێندراوەتەوە. – وەرگێڕ

لەشکری تورکی بە تۆپ و تفەنگ
خۆی نەگرت لەبەر زەبر و زەنگ
دلۆ: هاوار هاوار
چیان کرت و بەرف و دومان[1]
مەڕا بشێن شاهی مەردان
ئەو دەرمانا هەموو دەردان
هۆزی (ئۆڤاجیکی) دلێر
دەپارێزی وڵاتی شێر
نەگەیشت هاوکار و مێر
(هۆزات) تەنهایە لە (سپێر)[2]
دلۆ: هاوار هاوار
هێزی جەنگاوەری کوردان
شکاندی لەشکری بەربەران
خوێن دەبەخشین بۆ نیشتمان
دەردەکەین تورك و مەغولان
دلۆ: هاوار هاوار
پەیمانیان بە سێو[3] گرتووە
بە شیری مورتەزای[4] بەستووە
لە پاشدا بروسکەیان ناردووە
خۆ دوژمنمان دەرکردووە
دلۆ: هاوار هاوار

---

[1] ئەو پارچە هۆنراوەیە بە شێوەی (زازا)یە و هەر وەکو خۆی ماوەتەوەو دووبارەش کراوەتەوە تەنها وشەی (دومان) نەبێ و ئەویش بە (دووکەڵ) دەڵێن و هۆنراوەکە لە تورکییەوە کراوەتەوە کوردی.

[2] سپیر (Spare)وشەکی ئنگلیزییە یانی سەنگەر.

[3] سەرۆکی هۆزەکانی دەرسیمی پیشەیان بوو لەکاتی تەنگاوەدا لە جێگایەکی پیرۆز وەکو سەروچاوەی رووباری مونزور کۆدەبوونەوە و سێوەکیان کووز دەکرد و هەر یەکە کووزێکی لێ دەخوارد. ئەوە پەیمانێ بوو کەهاوکاری یەکدی دەکەن.

[4] سوێندیان بە شیری‌ئیمامی عەلی دەخوارد کە دەست بەکار بن لە ڕاست دوژمندا. ئەوجا پەیمانەکە پتەوتر دەبێ. – وەرگێڕ

چـــيان كـــرت و بـــەرف و دومــــان
مــــەڕا بشـــێن شــــاهی مــــەردان
ئــــەو دەرمانــــا هــــەموو دەردان
(عەلی شێر)

لـەو سـەردەمەدا سـەيد رەزاو خێـڵەكانی رۆژهـەلاّتی دەرسـيم، بروسكەيان بۆ ڕژێمی ئەنقەرە ڕەوانە دەكرد لە بارەی ئەو كارەساتانەی لە ناوچەكانی كۆچكێری كـرابوون و پـەرلـەمانی توركيـا ئاگادار كرابۆوەو گفتوگۆيەكی زۆريش لە پەرلەمانی توركيا روويدابوو.

لـەم گفـتوگۆيەدا نوێـنەری ئـەرزروم حسـێن عـەونی، زۆر بـە گـەرمی لـە دژی كـردەوەكانی لەشـكر دوابـوو كـە چـۆن دڕندانـە هەڵمەتی بردۆتە سەر دانيشتوانی ناوچـەكانی كۆچـكێری و چـۆن تـالاّنی كـردوون و دێهاتـەكانی سووتاندووەو تێكی داون. ديسان لە پەرلەماندا باسی چەتە لازەكانی تۆپال عوسمانی كردبوو كە چۆن وەك سـەگی هـاری دەم بـەخوێن شـالاّويان بـۆ بەچـكە كـوردان بـردووەو نوێـنەرە كوردەكـانی نـاو پەرلـەمان بەرانـبەر بەو كارەساتانەی لە دژی كۆچكێری كرابوون، ئاگادار كردبۆوە.

هـەر بـەو شـێوەيە حەسـەن خەيـری لەگـەڵ چـەند نوێـنەرێكی ديكەی كورد لە پەرلـەمانی توركيـا دا لە دژی كردەوەی چەتە لازەكانی تۆپاڵ عوسمان دوابوون و هاوكارييان لەگەڵ نوێنەری ئەرزەرۆم، حوسێن عەونی كردبوو. ئيدی لە پەرلەماندا بـڕيار درابـوو كە دەستەيەك لە نوێنەر و سەربازان بنێرنە كۆچكێری بۆ لێكۆڵينەوە لـە جێگـای خـۆی و ئەنجامەكەيشی بگەيەننەوە پەرلەمان، چونكە تەنها يەك رێگا بە لەشكر دەدرێ ئەويش چەند دامەزرانێكی كە بە خۆشييەوە پێك بێنێ.

ئەگـەر چـی ڕژێمـی توركيـا چـەند بەيانـنامەيەكی ڕەسميـی بلاّوكردەوە، بەلاّم لەشـكرەكە هـەر بەردەوام بوو لە گرتن و كوشتنی كوردان و خاوو خێزانی حەيدەر هـەر هـەموويان گيرابـوون و ڕەوانـەی سـيواس كـرابوون، مـوراد پاشـا هاوكـاريی دوژمنی دەكردو جەنگاوەری خێڵەكانی كورمەشان، جانبەگان، شەيدان ئەوانەی بە

ناچاری دەست بەسەر کرابوون، گشتیان دابوونە بەر ڕستەی تفەنگان، ئەوانەی مابوونەوە، بەردەوام بوون لە شەڕکردن بە هاوکاریی شۆڕشگێڕانی کۆچکیری.

نورەدین پاشا. بۆ ئەوەی حەیدەر دەست گیر بکا چەند پیاوێکی ماقووڵی سیواسی، بۆ ناوچەی زارا رەوانە کرد و لە گۆڕەپانی جەنگدا حەیدەریان دیت و لەگەڵ خۆیان بردبوویانە بنکەی سەربازی: ((لەگەڵ هەزار جەنگاوەری خۆیی چەکیان داناو، ئەوجا چوارسەد کەس ڕەوانەی زیندانی سیواس کرابوون، ئەو شەش سەد جەنگاوەرەی ماشبوونەوە بە فێڵی رەوانە کردنیان بۆ ناوچەکانی رۆژئاوا هەر هەموویان لە ناوبردبوون)).

لە پاش ئەو کارەساتە دڵتەزێنەی کە ڕووی دا هێزەکانی دەرسیمی ئەوانەی لە کۆچکیری بوون لەگەڵ مەحموودی مامی حەیدەر بەلەشکرەوە گەڕابوونەوە دەرسیم و تخووبی بەرگرییان دامەزراند بوو.

ئەوجا عەلی شێر و سەرکردەی هێزەکانی خێڵەکان وەکو: **نوری، سەبری، جغز محەمەد عەلی، تەربازلی مەمۆ، عەزیز ئەسپی، دلۆ، پاشۆ، عەباس** هەر بە شەڕ کردن بە **چیایەکانی: دیڤریگی، کورۆچای، ئەرەپگیر**-دا هەڵگەڕابوون و چووبوونە دەرسیم. لێرەدا بۆ ئەوەی دوژمن ڕێگای رۆژهەڵات لە ئێمە بگرێ، تابووری (٥٣)ی سوارەو جەندرمەکانی: **ئەرزینجان، بایبورت، کەلکیت، کەماھ** شەڕێکی سەخت و دژواریان لەگەڵدا کردین. هەر بە شەڕ کردن لە دەراوەکانی زێی فورات و پردی ئیلج پەڕینەوەو خۆمان گەیاندەوە دەرسیم.

ئەوجا سەرۆك هێزەکانی کورد، کە گەیشتبوونە دەرسیم، یاریدەیان لە خێڵەکانی ئۆڤاجك وەرگرت و دووبارە گەڕابوونەوە دواوەو گەمارۆی ناوچەی کەماھ-یان دابوو. لەو شەڕەدا تۆپال عوسمان سەر لەشکری لازەکان بریندار کرابوو و ڕەوانەی ناوچەی گیرەسون کرا. هەروەکوو زانیبوومان ئەو پیاوە سەردەمێ کاری نەهێنی دەکرد، بە فەرمانی موستەفا کەمال لە کوشتنی شوکری نوێنەری ترابزۆن بەشداری کردبوو و ئەندامی دەستەی تەرەقیپەروەر بوو. لەبەر ئەوە هاوڕێیەکانی دەستەی ناوبراو لە کووچەکانی ئەنقەرە سەریان ورد کردبوو و لاشەیان فڕێدابوو، بەو جۆرە تۆپال عوسمان ناوی ڕەش بۆوە.

هـەر کـارێکی لـە سـەربازێکی مـەرد نەدەوەشـاوە نورەدیـن پاشـا دەیکـرد، لە کوشـتن و خوێـن فڕکـردنی کـوردان تێـر نـەدەبوو، ئـەو سـەربازە نامەردە هەرگیز دەیگـوت: ((لـە تورکیـا ئـەوەی دەیگـۆت (زۆ)[1] لە ناومان بردن و ئەوەی دەشڵێ (لۆ)[2] خۆم لە ڕەگەوە دەریان دەینم)).

ئەمـەش دەقـی گوفـتەکەی نوردیـن پاشـا[3] یـە بـە تورکـی کـە لـە خـوارەوە نووسراوەتەوە:

((Turkiyede Zo diyenleri imha ettik Lo diyenleri de ben kokunden temizleyeceğim))

نورەدیـن پاشـا دوژمـنی مـرۆڤایەتی و کـورد بـوو، هـەر چەندە لە دژی کوردان هیـوای زۆر نەگەیشـتبووە جـێ، بەڵام جەنرال عەبدوڵا ئەلب دوغان پلەی بەرز بوو لـە ناو لەشکری تورکیا–داو زەرەرێکی زۆری لە ناوچەکانی دەرسیم دا، هەر وەکو ئەویش، بە دوژمنی کورد ناسرابوو.

بـنکەی ناوەڕاسـتی لەشکر گەڕابۆوە شاری سیواس و شاری کۆچکیری درابووە ژێـر دەسـتەڵاتی مـەدەنی و لەژێـر چـاودێریی سـەربازیدا بـوو. لـەو کاتـەدا بنکەی سەرکردایەتیی لەشکر ئەو بەیاننامەیەی خوارەوەی بڵاودەکردەوە:

((لـە سـەرۆکەکانی کۆچـکیرییەوە: عەزەمـەت و بـرایەکانی، بەحـری و سابیت بـەگ لەگـەڵ فیلیك عەلی و هامۆ لە زارا و عەزیز، تاقی، حەیدەر بەگ و هاوڕێکانی، پەهـلـەوان لەگـەڵ حوسـێن و ئاشـوری، هەروەها (١٥٩) چەکداری دیکە و چینێکی دیکـەش کـە (١١٣) کـەس بـوون بـە مـردوویەتی و(١١٣)ش بە بریینداری دەست بە سـەرکراون. هـەر لـەو کاتـەدا (٢٠٠٠) دوو هەزار تفەنگ لەگەڵ (٢١٨) بارگین (بار–هەلگر) و (٢١٧) هەڵاتووی سەربازی دەست بەسەرکران)).

وا دیـارە لە بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندنی سەربازیدا هۆی شەڕ و زەرەری سەربازی

---

(١) نیازی نەتەوەی (ئەرمەنی) بوو کە دەوڵەتی عوسمانی لە ناوی بردن. – وەرگێڕ

(٢) نیازی کوردەکانە کە خۆی دەیەوێ لە ڕەگەوە دەریان بێنێ و بە کۆمەڵ بیانکوژێ و ئاوارەیان بکا. – وەرگێڕ

(٣) دەقی گوفتەکەی سەرکردەی لەشکری تورکی (نوردین پاشا) بە تورکی نووسیومەتەوە، چونکە دۆکیومێنتێکی مێژووییە و پێویسـتە خوێـنەری بەڕێـز لێـی‌وورد بێـتەوە و تێـبگا بـە کۆمەڵ کوشتنی (ئەرمەنییان) تەنها ڕژێمی تورکی ئەو کاتە لێی بەرپرسە و هەر خۆی تاوانبار بووە و نەتەوەی کورد هیچ دەستی تێدا نەبووە –وەرگێڕ

لەشـكرى توركيـا شـاردراوتەوەو بلاْونەكـراوەتەوە، لەبـەر هـەندێ ئەگـەر ئـەو نووسـراوانەی لـە ئەنجومەنی مێژووی جەنگی توركيا بە دەستمان كەوتوون: روون بكەينەوە ئەوجا گرنگيی شەڕەكە بەدەر دەكەوێ:

سەركردەی لەشكرەكان

يەكەم: سەركردەكانی تورك:

أ- سەركردە پلە يەكەكانی لەشكری تورك.

نوردين پاشا: سەركردەی گشتيی لەشكری توركيا.

ب- سەركردە پلە دووەكانی لەشكری توركيا.

١- زيا: سەركردەی فرقەی سوارەی (١٤).

٢- فەخری: سەركردەی ليوای سوارەی (١٣).

٣- ئەدهەم: سەركردەی ليوای سوارەی (٢٧).

٤- مەحمود: سەركردەی لێكۆڵەرايەتيی ئەرزينجان.

٥- عەبدولاْ: سەركردەی لێكۆڵەرايەتيی ئەرزينجان.

٦- عوسمان ئاغا: سەركردەی ليوای گيرەسون.

دووەم: سەركردەكانی كورد

ا- سەركردە پلەی يەكەكانی هێزەكانی كورد:

سەرۆكەكانی كۆچكيری ئەوانەی خوارەوە بوون:

١- حەيدەر

٢- مەحمود

٣- عەلی شان

٤- تاقی

٥- عەزمەت

٦- رەفعەتە كۆر

٧- زالم چاوش

ب- سەركردە پلە دووەكانی هێزەكانی كورد:

١- عەلی شان بەگزادە

٢- مەحمود بەگ
٣- بەیتار نوری *
٤- فیلیك عەلی
٥- عەزەمەت بەك
٦- پولیس مونزور
٧- خالید دەرمانساز

هەروەها سەرۆكەكانی هۆزەكانی ئۆڤاجك.

لیستەی لەشكرەكانی توركیا كە لە (١٤/مارت/١٣٣٧) كۆچیدا لەو شارانەی لەخوارەوە نووسراون ئامادەی هەڵمەت بردن بوون بۆ سەر دەرسیم:

جێگای ئامادەبوونیان	ناوو نیشانی لەشكرەكان *
١- لە سیواس	54. At.P.F.SV.A.
لە سیواس	54. At P.P.F.6.SV.A.
لە سیواس	Ja. SV.A.
لە سیواس	308-330 Ihtiyat Efradi
٢- لە بنكەی جەنگ	١٤. SV. F.
لە بنكەی جەنگ	13 .SV. L
٣- لە بنكەی یوزگات	53 .SV.A.
لە بنكەی یوزگات	5. F.H.T.B.
٤- لە بنكەی ئەماسیا	5. F.A 10- T2
٥- لە بنكەی مەرزیفون	5.F.Ku.C. B.T2
٦- لە بنكەی تۆقات	32 .SV .A.
لە بنكەی تۆقات	11.A. 2 T
٧- لە بنكەی ئەرزینجان	J.A

* نووسەری مێژووی دەرسیم مافی خۆیەتی ئەگەر بلێین خاوەنی گەنجینەی زیوینی كوردستانە.
* ناوونیشانی لەشكرەكانی توركی بە ژمارە و پیتی لاتینی نووسراون و بە دەقی خۆی نووسراوەتەوە.

لــــه بــــنكەی ئەرزیــــنجان (لیــــوای یاریدەدەری بەكرێگیراو)	Milis A. Ihtiyat Efradi
٨- له بنكەی بایبورت	11. P.A. 2 T
٩- له بنكەی گیرەسون	11.P.A. 2K. BT
١٠- له بنكەی شابین قەرەهیسار	1. SV.A.
له بنكەی شابین قەرەهیسار	1. J.A.
له بنكەی چیمیشكەزەك	1.P.A.1T.
له بنكەی چیمیشكەزەك	1.P.A. 2M.T.
١٢- له بنكەی ئەرەپگیر	2. As. B.
١٣- له بنكەی ئەگین	2. As. B.

لیستی هێزەكانی كورد كه له (١٤/مارت/١٣٣٧) كۆچی /١٩١٨ زاینیدا ئامادەی بەرەنگار بوونەوەی دوژمن بوون:

ناوو ژمارەی هێزەكان:

٥٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم بە سەركردایەتیی نوری، عەلی شێر[1]، مونزور و ئیبراهیم لە ئومرانیە.

٣٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم بەسەركردایەتیی نوری، عەلی شێر، مونزور لە دیڤریگی.

٢٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم لە شاخەكانی تەركیبۆگی كەماهی لە كۆچكیری.

٣٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم لە ڕێبازی ئەركیگانی كەماهی بنكەی سەركردایەتیی دەرسیم لە كۆچگیری.

٤٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم بەسەركردایەتیی مونزور قاسم لە پردەكانی ئیلیج و شەیتان لەسەر ڕووباری فورات.

٣٠٠ چەكدار: هێزەكانی دەرسیم بە سەركردایەتیی سەید عەباس لە شاخەكانی هۆگۆس.

(١) خاوەنی سروودی كۆچكیری - وەرگێڕ

١٥٠ چەکدار: هێزەکانی دەرسیم بە سەرکردایەتی زەینەل لە ڕووی شەڕی کەماه.
٣٠٠ چەکدار: هێزەکانی کۆچکیری بە سەرکردایەتیی عەلی شان بەگزادە و مەحمود و نوری لە گوندی توزلە و شاخەکانی چام.
١٥٠ چەکدار: هێزەکانی کۆچکیری بە سەرکردایەتیی عەلی شان و مەحمود و نوری لە نزیک گوندی ئیبۆڕەش.
٨٥ چەکدار: هێزەکانی کۆچکیری بەسەرکردایەتیی فیلیک عەلی لە شاخەکانی باغلەمە.
١٥٠٠ چەکدرا: هێزەکانی کۆچکیری بە سەرکردایەتیی حەیدەر، عەزەمەت و تاقی لە دەڤەرەکانی گەرودەرو بەردەڕەشی.
٥٠٠ چەکدار: هێزەکانی کورمەشان بەسەرکردایەتیی گوزەل ئاغا لە ڕووی شەڕی هافیك.
١٥٠٠ چەکدار: هێزی خێڵەکانی کانگال بە سەرکردایەتیی زالم چاوش لە شاخەکانی کانگال و دیڤریگی.
٦١٨٥ چەکدار، ژمارەی سەرجەم هێزەکانی کورد.

((لێرەدا پێویستە بزانین کە سەرۆك سادق-ی کورد، سەرپەرشتی شۆڕشی دەکرد و بە درێژایی (١٨٠) کم بە پانایی (٨٠) کم، کە خاکەکەی نزیکەی (١٥٠٠٠ کم[٢]) کیلۆمەترە، لە خاکی کوردستان لە ژێر دەستەڵاتی خۆیدا بوو، کەواتە ئازاد کرابوو، ئەوجا دیتمان شۆڕشی کۆچکیری چۆن کوژایەوەو ڕۆیشت و ماکێکی ڕەشی لەمێژووی کوردستاندا بە جێ هێشت)).

لە سیواس (٤٠٠) سەد کەس دەست بەسەر هەبوون و ڕەوانە کران بۆ دادگای سەربازی[1] و لە ئەنقەرەش دەستەی لێکۆڵەرەوە هاتبوون و لە لێکۆڵینەوە:

حەیدەرو برادەرەکانی لە دادگای ـ سەربازی ڕایان گەیاند کە جووڵانەوەکەی کورد، شۆڕش بووە لە پێناوی ئازادیی کوردستاندا و محەمەد نوری دەرسیمی و عەلی شێری سەرپەرشتی شۆڕشەکەی کۆچکیریان کردووە. هەروەها ڕایان گەیاندبوو کە دەستەی ئامۆژگاری هەر چەندە بەڵێنی بە حەیدەر دابوو، بەڵام نەی

---

[1] (مەحکەمەی عەسکەری) – وەرگێڕ

گەیاندبووە سەر، لەبەر ئەوەی بە ناچاری تووشی شەڕ بوون و خۆیان پاراستووە.
بەڵام گیراوەکانی دیکە زۆر لە قسەکانی پەست و دڵگیر بوون و لەبەر ئەوەی حەیدەر وەڵامی دابوونەوەو گوتبووی: ((محەمەد نوری دەرسیمی و عەلی شێر ئێستاکە بەسەربەستی لە دەرسیم دەگەڕێن و منیش بۆ ڕزگار کردنی ئێوەو خۆمان وەهام گوتووە)) بەو شێوەیەی کێشەکەی بڕیبۆوە.

ڕاپۆرتی دەستەی ئامۆژگاری حەیدەری پاراستبوو، بەڵام عەلی شێر کۆچکیری و بەیتار نوری دەرسیمی تاوانبارکردبوو، لەبەر هەندێ بڕیاری دادگای سەربازی ئەوە بوو سەبارەت بە سەرکردەکانی کورد:

١- حەیدەر و سەید عەزیز و پازدە برادەری دیکە پێشملە[1] بڕیاری لەسەر دانیان درا.

٢- عەلی شێر کۆچکیری، بەیتار نوری دەرسیمی، مەحمود موستەفا پاشا، تەربازلی مەمۆ، دبۆ، سەبری و (٩٥) جەنگاوەری دیکە لە پاشملە[2] بڕیاری لەسەردانیان درا.

٣- گیراوەکانی دیکە: پازدە، دە، پێنج ساڵ، بە پێی تاوانەکانیان بڕیاری زیندانییان بۆ بڕینەوە. بەم شێوەیە، لە٤٠٠ کەس (١١٠) کەسێك بە بێ تاوان بڕیاریان لە سەردرا و بۆ ناوچەکانی رۆژئاوای تورکیا دەربەدەرکران.

ئەو بڕیارانەی لەسەرەوە باسمان کردن لەگەڵ ڕاپۆرتی دەستەی لێکۆڵینەوە (هەیئەتی تەحقیق) بۆ ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە رەوانە کرابوو، بەڵام لە دەرسیم، لە هەر لایەکەوە بروسکەیان بۆ ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە دەکرد، داوای بەردان و ئازاد کردنی گیراوەکانی سیواسیان دەکرد.لەو کاتەدا کوردەکان بۆ ئەوەی داواکانی خۆیان بچەسپێنن، لەگەڵ هێزەکانی دەرسیم و کۆچکیری ڕاست بەراستی شارەکانی: ئەرزینجان، کەماە و ئەگین، دەستیان پێ کردبوو، کە هێرشی گەورە بکەنە سەر ناوچەکانی زارا و دیڤریگی. لەبەر ئەوەی هەموو دەم هاتن و چوون نەدەکرا لە ڕێگایەکانی:

---

[1] پێشملە: ئامادەبوون لە دادگا – وەرگێڕ
[2] پاشملە: ئامادەنەبوون لە دادگا – وەرگێڕ

١- زارا ـ ئەرزروم.

٢- سیواس ـ کانگال ـ دیڤریگی.

٣- هـەروەها لـە ـــ دومورجـە ـ کێوەکانی ماراوی، هەروەها لە کەنارەکانی (باپینار ـ زارا) دا بەردەوام پۆلیس و پێشمەرگە تێك دەگیران.

لـەو سـەردەمەدا موسـتەفا کـەمال، کاری زۆر نالەبار بوو. داوای لە ئەنجومەنی گـەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە کرد کەگیراوەکان سەربەست بکاو تەنها: عەلی شێر و بەیـتار نـوری نـەبێ و دادگـای سـەربازی لـە سـیواس هەڵبگیرێ، لەبـەر ئەمـە ناوچەکانی سیواس و کۆچگیری ئاگادار کران و گیراوەکانی سەربەست کران، تەنها حـەیدەر نەچـێتەوە کۆچـکیری و لـە سـیواس بـژی و سـەید عەزیـز لەشارۆچـکەی جەلالی لە ژێر چاودێریی جەندرمەدا بێ.

ئـەو گیراوانـەی ئـازاد کـرابوون، بـە چـەند مـەرجێ بـەردران کـە لـە کۆچـکیری دابنیشن، بەڵام ئەو کۆچکیرییانەی لە درەسیم بوون، لێبوردنەکە نەی دەگرتنەوە.

پێشـمەرگەکانی کۆچـکیری، پـەلاماری ڕژێمیـان دەدا، ڕژێمیـش توانـای نـەبوو هێـرش بکاتـە سـەر دەرسـیم و ئـاڵای کوردسـتان لە سەر ئاغدات دەشەکایەوە کە جێگـای سـەید رەزا بـوو. هـەر دەم پـەلاماری لەشـکری تـورك دەدراو ڕژێـم زۆر پەشـۆکا بـوو لەبـەر ئـەوە ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی لە ئەنقەرە بڕیاری دابوو کـە چـەند نوێـنەرێکی دەرسـیمی بـە نـاوی دەسـتەی ئامۆژگارییـەوە (هەیـئەتی نەسیحەت) لەگەڵ حاجی عوسمان فەوزی- نوێنەری ئەرزینجان بچنە دەرسیم.

دیـاب ئاغـا نوێـنەری دەرسـیم، دەیگـوت لەگـەڵ موسـتەفا کـەمال بـرادەرە و هەمیشـە وێـنەی پێکـەوە گیراوی لەگەڵ ئەو پیشان دەدا، دەڵێ جارێکی موستەفا کـەمال لێـی پرسیبوو: ((ئەگەر بێو لە ئەنقەرە دەربچم و بێمە دەرسیم، بۆ ئەوەی شۆڕشـەکەمان بەسـەربخەین، چـیای بـەرز و ئەشـکەفتی گەورەشتان هەیە؟)) ئەو قسـانەی بـۆ ئێمـە دەگێـڕاوە، بۆیـە ئـەو پرسـیارەی کـردبوو، چـونکە لـەو کاتـە یۆنانییـەکان گەیشـتبوونە بەر دەرگای ئەنقەرە و ئەو پرسیارانەی موستەفا کەمال لـەو کاتـەدا کـە لـە دیـاب ئاغـای کردبوون، شتێکی گرنگیان دەشاردەوە و شتیان لەپشتەوە هەبوو.

لـە لایـەك لەشـكری یۆنـانی دەهاتـە پـێش و لەلایەكەی دیكەوە دەرسیم داوای ئـازادیی كوردسـتانی دەكـرد. ڕژێمـی توركیا زۆر شپرزە ببوو ئەنجومەنی گەورەی نەتـەوەیی توركیـا بەناچـاری دووبـارە بـڕیاری لێبوردنی كوردانی دەركرد. دیسان ئـەم بـڕیارەش عـەلی شـێر كۆچـكیری و بەیتار نوری دەرسیمی نەدەگرتەوە، بەڵام عـەلی شـان و بـرادەرەكانی دەگـرتەوە. لـەو دەمـەدا موسـتەفا كـەمال بە بروسكە گفـتوگۆی لەگـەڵ سـەید ڕەزا دەكـردو لێـی دەپـاڕاوە كـە بەئاسـایی دابنیشـن و نوێـنەری ئەرزیـنجان حـاجی عوسمـان فـوزی هاتـبووە ئەرزیـنجان، داوای دەكـرد لەگەڵ سەید ڕەزا و عەلی شان گفتوگۆ بكا.

ئـەوجا سـەید ڕەزا لەسـەر داخوازیـی عـەلی شـان، هـەردووكیان پێكەوە لەگەڵ هێـزێكی هـەزار چـەكداری لـە ئۆڤاجكـەوە، چـووبوونە گونـدی كیسـمیكور لـە ئەرزینجان، چونكە موفتی حاجی عوسمان فەوزی نوێنەری ئەرزینجان، لەگەڵ والی عـەلی ڕەزا و چـەند پیـاو مـاقوولێكی دیكـە لـە دێیەكـەی چاوەڕێیان دەكردن، بۆ دانانی ڕێگاو چارەیەكی ئاسایی.

لێـرەدا مەرجـەكانی سـەید ڕەزا، بیسـت و چـوار مـەرج بـوون، بـۆ مـنی بـەجێ هێشـت كـە بۆیـان ڕوون بكەمـەوە. مـنیش بـۆ دانیشـتوانەكەم خوێندەوە، ئەوجا والیـی ئەرزیـنجان عـەلی ڕەزا بـە قسـەهات و گوتی:((ئەو مەرجانەی ئێوە دەڵێن، تـەنها لـە نێـوان دوو دەوڵـەتاندا گفـتوگۆی لەسەر دەكرێ، چونكە كێشەیەكی زۆر ناسـكە)). لێـرەدا پێویسـتە، ناوچـەی دەرسیم وا دابندرێ كە پەیوەندی بە ڕژێمی توركیاوە هەیە، ئەوجا وتووێژ بكرێ.

لەبەرئـەوە نوێنەری كوردان تووڕە بوون و دەنگیان بەرز كردەوەو گوتیان ئیتر ئێمە لەگەڵ توركان ڕێك ناكەوین. ئێمە دەمانەوێ، ڕژێمی توركیا قەرەبوو و تۆڵەی ڕووداوەكـانی كۆچـكیری بداتـەوەو پارێـزگاری كـورد دیـاری بكـرێ و قوتابخانـەی كـوردی بكرێتەوە و بە زمانی كوردی بخوێندرێ، هەر چەندە بە ناوی دەرسیمییان پێگیریمان كرد، بەڵام عەلی شان ئەو داوایانەی بە بێ سوود دەزانی.

دەسـتەی ئامۆژگـاری توركیـا، داوای لەعەلی شان دەكرد كە لە دەرسیم بچێتە دەرێ، بەڵـێنیشـی پـێ دابـوو كـە تۆڵـەی تاڵان كردن و تێكدانی دێهاتی كۆچكیری

بداتــەوەو ئــەو جێگایــەی ســەرژمێری کــوردی تێــدا پــترە، قایمقــام و فەرمانبەرانی کوردی تێدا دەست نیشان بکەن.

والی عەلی رەزا بەڵێنی دا کە بەشی زۆری داواکانمان بۆ ڕژێمی ئەنقەرە بنووسێ و هــەوڵ بــدا کــە بــە ئەنقەرە بسەلمێنێ لە بابەت بەدیهێنانی مەرجەکان. هەروەها پیاومــاقووڵانی تورکیــای ئەرزیــنجانیش رازی بــوون بــە بەڵێــنەکەی والی بــەناوی دانیشــتوانی شــارەکەوە، لــە لایــەکی دیکەشــەوە حــاجی فــەوزی بــە پێــی ئــەو دەســەڵاتەی لــە موســتەفا کەمالــەوە پێی درابوو، بەڵێنی پێ داین کە هەوڵ بدا لە لای ئەنجومــەنی گــەورەی نەتــەوەیی لــە ئەنقــەرە داخوازییــەکانی ئێمــە بــە جــێ بگەێنن، هەروەها تکاشی دەکرد کەعەلی شان، لە دەرسیم دەربچێ و لە ئەرزینجان جێنشین ببێ.

لێرەدا مەبەست و نیازی دەستەی ئامۆژگاری ئەوە بوو شارەکانی سیواس و ئەرزیــنجان لــە ژێــر دەســتەلاتی ڕژێمدا بوون هێورببنەوە کە بە ئاسانی دابنیشن و هیچ گیروگرفتێکیان تێدا ڕوو نەدا، ئەوجا وتووێژەکە بۆ ڕۆژی پاشتر ماوە و سەید رەزا چــووبووە دێیەکی‌نــزیك و عەلی شان و موفتی لەگوندی کیسمیکور مابوونەوە. ڕۆژی پاشــتر ســەید رەزا گــەڕابۆوە، لای حــاجی فــەوزی و عــەلی شان، بەڵام ئەوان هــەر ئــەو شــەوە بۆ ئەرزینجان بەڕێ کەوتبوون. لەبەر ئەم هۆیە سەید رەزا لەگەڵ هاوڕێکــانی خێــڵەکەی خــۆی بــە دڵشکاوی لە (١٥/حوزەیران/١٣٣٧ کۆچی)١٩١٨ز گەڕابوونەوە دەرسیم و وازیان لە مەسلەتی کردن هێنا.

ڕژێمــی ئەنقــەرە: گەڕانــەوەی عــەلی شــانی بــۆ ئەرزیــنجان زۆر پــێ خــۆش بوو، خێــزان و مــنداڵی لــە ســیواس بــوون و ڕەوانەی ئەرزینجان کرانەوە، لە پاش چەند ڕۆژێك عەلی شان و حەیدەر ڕەوانەی کۆچکیری کرابوون.

ئــەوجا بــا بێینەســەر بەڵێــنەکانی دەستەی ئامۆژگاری کە بە ئێمەیان دابوو، بە داخوازییەکانمان ڕازی ببوون:

موفــتی فــەوزی لــە ئەنقــەرە نامەیــەکی بــۆ سەید رەزا نووسیبوو، کە تێیدا ڕای دەگەیــەنێ کــە داخوازییــەکانمان جێــبەجێ دەکــرێن و عــەلی شــان و حــەیدەر دەگەڕێنەوە کۆچکیری و فەرمان دراوە هەردووك بە قایمقامی رەفاهیە و کوڕوچای

دابمەزرێن و ئیدی ئەو بڕیارە بەسەرکردایەتیی لەشکری ناوەڕاست، نورەدین پاشا ڕاگەیاندراوە.

((نامەی موفتی فەوزی بۆ گەورە پیاوانی ئەرزینجان ئەوە بوو: والیی ئەرزینجان عەلی رەزا، داوای لە رژێمی ئەنقەرە کردووە کە داواکانیان بە گشتی جێبەجێ بکا، بۆ ئەوەی هاوولاتیان بە خۆشی و ئاسایی بژین، بەلام نورەدین پاشا بە داخوازییەکەی والی عەلی رەزا ڕازی نەبووە، چونکە خۆی لە کارەساتەکانی کۆچکیری بەرپرس بووە، لەبەر هەندێ ناکۆکی لە نێوان هەردووکیاندا پەیدابوو، والی عەلی رەزا[1] داوای کرد لە دەستەی ئامۆژگاری بچێتە دەرێ، هەر چەندە داواکەی پەسند نەکرا، بەلام لەسەر داوای خۆی جێ گۆڕکێ کرا بۆ ویلایەتی ئولتی و لە ئەرزینجان دەرچوو هەروەکو زانیتم)) بەو شێوەیە ئاگاداری کردن.

لە پاشان عەلی رەزا بووە والیی دیاربەکر، هەروەها بووە والیی ئەلازیز و روونی کردەوە کە لە پێناوی مرۆڤایەتیدا تێدەکۆشێ و بە داخەوە تێگەیشت بوو کەناتوانێ ئامانجی خۆی بۆ پیاو خراپان ڕوون بکاتەوە، بەناچاری وازی لەفەرمانڕەوایی هێنا، کە رژێمی ئەنقەرە، لەشکری یۆنانی شکاند، عەلی شان و حەیدەری بانگ کردەوە ئەستەنبوڵ و، لەوێ دەست بەسەر کران تا لە سالّی (١٩٣١)زایینیدا بەبەر لێبوردنی گشتی کەوتن، بەلام هەر چەندە ڕێگایان پێ درابوو بگەڕێنەوە کۆچکیری: کەوتنە بەر کارەساتێکی دلّ تەزێن و دژواری وا کە قایمقامی زارا بە دەستی خۆی بۆی هۆناندبوونەوە، ئەویش ئەوە بوو:

بە تەگبیری شوکری، قایمقامی زارا، نارنجۆکیان هاویشتبووە ژوورەکەی عەلی شان و حەیدەر لە شارۆچکەی ئومرانیە کە لەوێ دەست بەسەر بوون، بەو شێوە دلّتەزێنە عەلی شان پارچە پارچە ببوو، حەیدەریش بە سەختی بریندار بوو. لەناو چوونی ڕۆشنبیرێکی کورد بەم شێوەیە برینێکی گەورەی لە دەروونی دانیشتوانی کۆچکیری و دەرسیم بەجێ هێشت.

---

[1] لێرەدا دەردەکەوێ والی عەلی رەزا هەستی مرۆڤایەتیی هەبووە لەبەر ئەوەی بە پێی توانا هەولّی داوە، ئازاری نەتەوەی کورد کەم بکاتەوە – وەرگێڕ

ئەو کەسەی بە ئاشکرا بەرهەڵستیی جووڵانەوەو شۆڕشی کۆچکیری دەکرد، موراد پاشای سەرۆکی خێڵی گینیان بوو، ئەوجا کاتی تۆڵە لێ ساندنەوەو سزادانی هاتبۆوە:

موراد پاشا لە ناوچەکانی: **سیواس، زارا، دیڤریگی و کانگال** ناوێکی زۆری پەیدا کرد، بەبێ وچان بۆ ڕژێمی تورکیا کاری دەکرد، زۆر درۆ و بوختانی لە ڕاست شۆڕشی کۆچکیری کردبوو، لەدادگای سەربازیدا دانیشتوانی دێهاتی خێڵەکەی خۆی وەکو کۆیلە لێ کردبوو، هیچ کەسێ لە ماڵ و خێزانی خۆی ئەمین نەبوو، بە ڕاوەڕووت و دەست درێژیکردن، بۆ سەر سەرو سامانی خەڵك، پارەیەکی زۆری کۆکردبۆوە، بێجگە لەوەی کە ڕژێمی تورکیا پارەو پوولێکی زۆری پێ دەبەخشی.

لە ڕێبازی خێڵەکان و لە ناو باخچەکاندا، چەند سابات و دیوانی دروست کردبوو، کردبوویە جێگای ڕابواردنی فەرمانبەرانی تورکان. وردو درشت دەهاتنە هاوینە هەوارەکانی موراد پاشا، بە کەیف و سەفا، چەند ڕۆژ ڕایان دەبوارد و خەڵاتیشی دەکردن، ئەوجا دەگەڕانەوە جێگای خۆیان.

موراد پاشا بە ڕوو ڕەشییەوە چووە ناو مێژووی کوردەوە، چونکە کەسێکی خۆشی نەویستبا، دەیکوشت، یان دەیدایە دەست ڕژێمی تورکیا، یان دەیخستە ناو زیندان و خێزانی ئەو ماڵە پێشمەرگانەی بەبێ خاوەن لەناوچەی زارا مابوونەوە، دەدایە دەستی تورکان و دەستدرێژییان دەکردە سەر ناموسیان، هەروەها دەبووە هۆی ئەوەش کە ئەو بەربەرانە هەستی دڕندایەتیی خۆیان بەو ئافرەتە بێ چارانە دابمرکێننەوە.

لەسۆنگەی ئەمەوە لە ساڵی (١٩٢٦)زایینیدا دەستەیەك پێشمەرگەی چالاك بە سەرۆکایەتیی **جغز محەمەد عەلی** دامەزرا و ڕەوانەی شاری سیواس کراو تاوەکو پرسیارو وەڵام لەگەڵ ئەو روو رەشەدا بکات.

موراد لە هەوارێکەوە بچووبایە هەوارێکی دیکە، تەگبیری چۆنیەتیی ڕێگای خۆی دەکردو هەموو دەمێ دوو سەد چەکدارێکی لەگەڵ خۆی بۆ پاراستنی خۆی دەگێڕا.

لەبەر هەندێ سەد پێشمەرگەی بژاردەو ئازاو ڕەشیدو کەرستە دروست چوو بوون، گوندەکەیان گەمارۆ دابوو، چونکە دەیانزانی ئەوکاتە لەوێ نییە، بۆی لە مەکۆ دانیشت بوون. عەگیدێك بەناوی حەیدەر لەگەڵ چوار پێشمەرگەی دیکە، بەرگی جەندرمەی تورکانیان لەبەر کردبوو، لەگەڵ تاریك و ڕوونی بەیانی چووبوونە ناوەڕاستی گوندی مەرکەز و لە دیوانی موراد و بە پیاوەکانی ئەویان گوتبوو: ئێمە لە زارا ڕا هاتووین و نامەمان بۆ پاشا هێناوەو خۆمان دەیدەینە دەستی و زەرفێکیان پێشان دابوون، بە سەر مێردەوان کەوتبوون و چووبوونە ئەو ژوورەی مورادی لێ بوو، بۆ ساندنی تۆڵەی خوێنی رژاوی کورد و بەماك بوونی شەرەفی کوردو پیسکردنی ناموسی کورد کە موراد ئەو قەلأفەتە زیندووانەی بەرانبەری خۆی دیت، شێوابوو، ئەوجا شێرە کوردەکان پێیان گوتبوو: ((هەی دوژمنی کوردی خۆ فرۆش، هاتووین پرسیار و وەڵامت لێ بکەین)). هەر دەم و دەست بە گوللە مێشکی دەپرژێنن و دەیکوژن و لەگەڵ تەقەی تفەنگ، پێشمەرگەکانی دیکە لە مەکۆ دەرچووبوون و دیوانەکەیان گرتبوو، پیاوەکان و دانیشتوانی گوندەکەش زانیبوویان کە موراد بە ئەنجامی خۆی گەیشت، هەندە لە کردەوەکانی بێزار ببوون کە کەس لە سەری بە دەنگ نەهاتبوو.

کە دەستە پێشمەرگەکە گەڕایەوە دەرسیم لە ڕێگا لەگەڵ هێزەکانی تورکیا: سیواس، زارا، دیڤریگی و هاڤیك، هەروەها لەگەڵ هێزەکانی:

ئەرزینجان و کەماه و کوڕوچای کە هاتبوونە سەر ڕێگایان شەڕێکی دژواریان کردبوو، سەربازانی تورك شکابوون و پێشمەرگەش دوو بەلاگێڕی دابوو، ئەوانی دیکە بە سەربەرزی گەڕابوونەوە دەرسیم.

ئەوجا بەو شێوەیەی لە سەرەوە باس کرا، شۆڕشی ئازادیی کوردستان لە کۆچکیری لە ساڵی ١٩٢٠زاینیدا دەستی پێ کرد و لە ساڵی (١٩٢٦)زاییندا بە کوشتنی موراد پاشا کۆتایی پێهات، بەلأم بە پێویستی دەزانم ڕووداوێك، لەو کاتەدا رووی دا لە خوارێ روون بکەمەوە:

سەید ڕەزا لە ساڵی (١٩٢٤)زاینیدا هۆزاتی گەمارۆدا، هەروەها لە ساڵی (١٩٢٤)ز دا موستەفا کەمال، فەرەیدون فیکری-ی ڕەوانەی هۆزات کرد بەناوی

ئەندامی پارتی گەل پڕوپاگەندە بکات بۆ هەڵبژاردنی بە نوێنەر، فرەیدون فیکری، ئامۆزای لوتفی فیکری–ی یاساناسی ناودێر بوو لە نێونەتەوان و خەڵکی دەرسیم بوو، هەرچەندە خۆی کوردی دەرسیم بوو، بەڵام ناودێر بوو بە تورکچێتی، هەر لەو ڕێگایەش دەستباری لەگەڵ موستەفا کەمالدا دەگرت و هاوکاریی لەگەڵ دەکرد، لەبەر ئەوە سەید رەزا ریگای پێ نەدا ببێتە نوێنەری دەرسیم.

لەو کاتەدا حەسەن خەیری نوێنەری دەرسیم و ئەندامی پارتی تەرەقی پەروەر لە دەست موستەفا کەمال رای کردو پەنای هێنابووە بەر سەید رەزا لە دەرسیم.

سەید رەزا زۆر جار بروسکە بۆ موستەفا کەمال دەکا. لە بروسکەیەکدا پێی دەڵێ کە رۆژێ دەبێ فرەیدون فیکری وەکو موستەفا ساغری هەوڵی کوشتنت دەدا، لەبەر ئەوە موستەفا کەمال وەڵامی دابۆوە، کە فرەیدون فیکری پیاوێکی باشەو نیشمانپەروەرە، بەڵام ڕایسپاردبوو کە بەیتار نوری و حەسەن خەیری لە دەرسیم دەربکا، چونکە پیاوی خراپن.

دەرسیمی هەمیشە داوایان دەکرد کە حەسەن خەیری بکەنە نوێنەری دەرسیم، لەبەر ئەوەی سەید رەزا لەگەڵ یەك ـ دوو هەزار چەکدار، شاری هۆزاتی گەمارۆ دابوو، ڕژێمی ئەنقەرە زۆر پەشۆکا بوو. لەبەر ئەوە حەسەن خەیری لە دژی پارتی موستەفا کەمال بوو، لە لایەن ڕژێمی ئەو کاتەوە پەسەند نەدەکرا بکرێتە نوێنەری دەرسیم، راستییەکەش ئەوەی دەکرا لە دامەزراندن و دانانێك زیاتر نەبوو، هەر چەندە بەناوی هەڵبژاردن پێك دەهات، چونکە والیی هۆزات مەزبەتەیەکی رێك دەخست و دەیگوت فلان دەرچووە لە هەڵبژاردن. خێڵەکانیش زانیبوویان کە فەرەیدون فیکری بەو جۆرە دەبێتە نوێنەر، لەبەرهەندێ گەمارۆی هۆزاتیان دابوو، لەگەڵ پۆلیسی هۆزات لێکیان دابوو، فرەیدون فیکری لەو شەڕەدا بریندار کرا.